

This e-book was digitized from an original copy by the West African Research Association for the African Language Materials Archive (ALMA) project. Original funding for this project was provided by [UNESCO](#) and the [Council of American Overseas Research Centers \(CAORC\)](#) in cooperation with the [West African Research Association](#) and [Columbia University](#).

Please see the following web sites for more information about the ALMA project, contributing authors, and more titles in the series.

- Digital Library for International Research catalog: <http://catalog.crl.edu/search~S16>
- African Language Materials Archive (ALMA): <http://www.dlir.org/e-books.html>
- African language materials including interviews in video and PDF versions, documentary video, translation work, and bibliographies can be viewed at <http://alma.matrix.msu.edu>.

BAMANANKAN MABEN KURA

**MAHAMADU
KONTA**

BAMANANKAN MABEN KURA

MAHAMADU KONTA

Foli

Foli be ka taa Saheliyeni jekasebenni jekulu ma, kerengerennnya la Job Tera ni Adama Jokolo Kulubali. U joyoro bonyara Kosobe Bamanankan Maben Kura Kalansenw dafali n'u dakereli la.

gafe Kalansenw

Kalansen 1	Fɛnw.	5
Kalansen 2	Togo.....	7
Kalansen 3	Togo ꞑɛciw.	15
Kalansen 4	Nonabilaw.	19
Kalansen 5	Mankutuw.	23
Kalansen 6	Damajirali mankutuw.	27
Kalansen 7	Wale.....	31
Kalansen 8	Jatemiɛ wɛɛw wale kan.	41
Kalansen 9	Sɛmentiyalanw.....	49
Kalansen 10	Kɔbilaw.....	53
Kalansen 11	Tugulanw.	55
Kalansen 12	Kuluw, kumasen kono.	57
Kalansen 13	Kumasenw ni fɛlasenw.	61
Kalansen 14	Fɛlasenw walanwalancogow.	67

Donnikelaw y'a jira k'a ɓɔ, ko mogo kalan ka di fakan na ni walikan ye. O koro ye, ko, kalan be se ka mogo caman lasoro ngoya la ani teliya la, n'o y'a soro a be ke an ka kanw na.

Maben ye donnibolofara ye, min be kan fɔcogo n'a seɓɛncogo sariyaw sigi; ka faamuyacogo tilennen di mogo ma, kan ntulomaw ɲɛci u kolosigicogo, an'u sigi-sigicogo ɲogon ko kan, ka hakilinaw bange.

Yaasa ka nin gafe in dilan, n ye n sinsin tubabumori Mgr MOLIN ka bamanankan Maben kan, min seɓɛnnen don tubabukan na, ani D.N.A.F.L.A ka maben (JAABI).

Tubabukan maben werew be yen, n ye n bololademe ni minnu ye. N ye nbanban fana «Nko» fɔbagaw ka seko ni donkow kan, ka gafe in dilan.

Gafe in ɲɛsinnen be balikukalandenw ma, minnu ye kalanje ni seɓɛnni ni jate kunɓɔw faamuya. Olu beɓa a ye, ko halibi, u be se ka do fara u ka dontaw kan, bawo kalan te ke ka a ban.

Gafe in ye cakeminen ye balikukalan karamogow bolo, bawo yoro o yoro tun be dibi la, bamanankan maben na, o caman ɲɛɓɓɛn don k'a jeya. Nka, gafe in koroɓɛnw beɓɛ man kan ka lase kalandenw ma. U mako be min na ɲonɲon kalansenw koro, o de ka kan ka kalan u kun. A be se ka ke fana dege-degeliw be se ka geɓɓɛ kalandenw ma; karamogo ka kan o la, ka misaliw soro a yere ye, minw be ɓɛn kalandenw ka faamuyali hake ma.

Bamanankan maben kura in be se ka kalan lakolisow la, ani bamanankan be kalan yoro minw na. O fana la, karamogo ka kan ka kalansenw fegɛnya k'u beɓɛɓɛn kalandenw ma.

Min ye lakoliden korobaw ye, gafe in be se ka ke sababu ye olu bolo ka faamuyali caman soro, k'u dusu lamin an ka kanw yiriwali siratige kan.

Kadiri caman be sɛriwusidaw la, minnu kalanna bamanankan seɓɛnni n'a kalanni sariyaw la. U be se k'u yere deme ni nin gafe in ye, yaasa k'u ka donninw bayelema.

N sago ye, karamogow ni kalandenw, beɓɛ k'i seɓɛ don gafe in faamuyali ma ni dusu ye. N jigi dalen be beɓɛ ka deme kan, n be beɓɛ ka bila la.

Kalansen 1

Fɛnw

Min n'a bɛ yɛn, nɛnayeli la, hakili ka yeli la, wali bisigi la, fɛn don.

Ala, Madu, tiɲɛ, bana, lahara...

Fɛnw ye suguya fila ye, fɛnkuturumaw ani fɛnkuturuntanw.

1. Fɛnkuturumaw:

Fɛn min ni nɛ b'a ye, ni bolo bɛ se ka maga a la, n'a ka surun a la, o bɛ wele fɛnkuturuma.

Mogo, ji, wulu, tasa, kulu.

Fɛnkuturumaw ye suguya fila ye: nimafɛnw ani nintanfɛnw.

Nimafɛnw ye fila ye: damafɛnw (minw bɛ se ka kuma) ani dantanfɛnw (minw tɛ se ka kuma).

Mogo (damafɛn)

Misi (dantanfɛn)

Dantanfɛnw ye fila ye: Nimaw ani nintanw.

Saga, mangorosun (dantanfɛn nimaw)

Tufa, gabakurun (dantanfɛn nintanw)

2. Fɛnkuturuntanw:

Fɛn min tɛ ye nɛ la, maga tɛ se ka k'a la, a bɛ bisigi, walima a bɛ hakili la, o bɛ wele fɛnkuturuntan. kuturu tɛ minw na olu ye: wale, hakilina, jogo, taabolo, cogoya.

Diinɛ, numanya, silameya, sɛnɛkɛ, tiɲɛ...

Fɛnkuturuntan bɛɛ nintan, a tɛ se ka fɔ u ma dantanfɛn nintanw.

Dege-degeliw

1. A'ye fɛnkuturuntan tan togo di.
2. A'ye fɛnkuturuma tan togo di.
3. A'ye nin fɛnw fɛnkuturumaya walima u fɛnkuturuntanya pereperelatige.
Ka tila k'a jira minw ye nimafɛnw ye ani minw ye nintanfɛnw ye:
Salon, sanni, kalanden, basa, manjesun, nɔ, jine.
4. Dantanfɛn nima duuru soro ani dantanfɛn nintan duuru. Ka u pereperelatige.

5. Nin fen ninnu be jate fen suguya jumɛnw ye?. A'ye ɲɛfoli ke:
ŋaniya, saya, teriya, mandiya, bana, yɛɛ, waati.
6. Nin masalabolo in kono, tiiri cilen be togo dow koro. A'y'o togow perepe-relatige.

Jirituru

San o san mogow be jiri turu, Zuluyekalo ani utikalo la. Jirituru ye baara numan ye nka min be a dafa o ye jiriladon ye. Tɛɛ don, an be ka yoro were jirisiyen ta ka an ka kungo labugun. Nka n'an hakili tora an yere ta dow la o ɲogon tɛ. Jala ni dubalen ye jiriw ye minnu be turu korolen an tɛ yan.

Saheli boko N° 9 Setanburukalo san 1994

Togo ye danɛ ye min bɛ da fɛn dɔ la k'a faranfasiya.

Mamadu (Mogo togo)

Misi (daaba togo)

Nɛɛsun (jiri togo)

Negɛso (Bɔlifɛn togo)

numanya (Kɛwale togo)

I. TOGO SUGUYAW

Togo suguya ye fila ye:

1. Jonforotogo:

Mogo kun mana di ni togo min ye, kunditogo, o y'a jonforotogo ye.

Ngolo, Alu

Dantanfɛn mana sugandi, wali k'a kurunbɔkari ni togo min ye, o y'a jonforotogo ye, walima a togo kɛrenkɛrennen.

Tɔntɔnɛ (Sodanso togo)

Nɛɛda Patirisi Lumunba (Siraba togo Bamako)

Biton (Segu ntolaciton)

Togo min bɛ fɛn pereperelatigɛ a tow cɛ la, o y'a jonforotogo ye.

2. Forobotogo:

Fɛn sugu kelen caman jɛlɛn bɛ togo min na, o ye forobotogo ye.

Mogo, Bagan, Suman.

II. CETOGO MUSOTOGO

Cetogo b'a danma, musotogo b'a danma jonforotogow la.

cɛ togow: Ngolo, Amadu, Piyɛri.

musotogow: nele, Fanta, elizabeti.

Forobotogo dow bɛ yɛn, cɛ ni muso bɛɛ jɛlɛn bɛ olu la. Yaasa k'u faranfasiya, cɛ wali muso bɛ tugu u la, kɔfɛ.

Den: Denkɛ (dence) - Denmuso

Saga: sagacɛ (sagajigi) - Sagamuso

Manjɛsun: manjɛcɛ (o tɛ wolo) - manjemuso (o bɛ wolo)

Nin y'a danma misali ye

III. TOGO CAYALI TAAMASIYENW

Togo cayali taamasien ye w ye.

Mogow tun be fere la. (mogo caman).

Baganw taara kungo la. (bagan caman).

Binw juguyara ninan. (bin cayara)

Kolosiliw: Ni mankutu jiralan wali faranfasibali tugulen be togo la a kofe, w be fara dajɛ laban dɔron de kan, ka togo caya jira.

Cɛ dow, a tɛ fɔ cɛw dow

Wale minw kɛra; a tɛ fɔ walew minw kɛra.

Mogokoroba hakimaw; a tɛ fɔ mogokorobaw hakimaw.

Cayali be kɛ ni hakelanw ye.

mogo fila; a tɛ fɔ mogow fila.

Cɛmisɛn caman; a tɛ fɔ cɛmisɛnw caman.

Nka n'i b'a tɛ ka caya yankan bonya, ka sinsinni kɛ a kan, walima ka per-perelatigeli kɛ, hakelan be w ta tuma dow la. Tuma dow yɛrɛ, togo be w ta hakelan nɛfɛ, o mana kɛ, hakelan tɛ w ta bilɛn.

terima filaw cɛ ka gɛlɛn.

Cɛmisɛnw caman, ani npogotigiw caman, donkeyoro

la, worokarilɛn be su sama o don!

Hakelan bɛɛ mana kɛ togo, mankutu, jiralan n'u nogonnaw kofɛ, a ka ca, mankutu jiralan n'u nogonnaw tɛ cayalan w ta. Nka, yaasa caya yankan be bonya, ka sinsinni kɛ, ka pereperelatigeli kɛ, u be se ka w ta.

Muso belebele bɛɛ nana. (mankutu tɛ w ta)

Nka, sira janya n'a ta bɛɛ, muso belebelew bɛɛ nana. (yan, mankutu ye w ta).

IV. TOGOGANSAN NI TOGO DOROGOLEN

1. Togo gansan:

Togo gansan ye dajɛ ye, kanɲɛ kɛlɛn be min na.

Fa, ba, da, du, so, tu.

Togo gansan ye dajɛ ye fana, kanɲɛ caman be se ka ye min na. Nka korɔ tɛ o kanɲɛw kɛlɛn- kɛlɛnna si la; u tɛ y'u danma, i n'a fɔ dajɛ wɛrɛw.

Goyɔ: go /Yo.; Hɔrɔnya: ho /ron /ya

2. Togo dorogolen:

Togo dorogolen ye dajɛ caman nɔrɔlɛn ye nogon na, wali ci be minw ni nogon cɛ, ka kɛ togo ye.

sosobala, girinkajo, Ala-ka-jɔn, janto-n-yɛrɛ-la.

Togo dorogolen kɔnɔ, dajɛ bɛɛ n'a korɔ don. O korɔw de be fara nogon

kan, ka koro kelen bange, o ye dorogolen koro ye.

sosobala= soso + bala (Sumankuru ka folifen)*

3. Togo dorogolen sebencogow:

- Ni togo gansan fila be togo dorogolen kono, u be seben ka tugu nogon na.

Faamaden, Murukala, Kungowulu.

- Ni **ka** be tigiya jira togo dorogolen kono, ci be ke danew ni nogon ce.

Ntori-ka-sigilan, Ala-ka-muru-jan.

- Togo dorogolen min kelen be ni togo ni mankutu ye, ci te bila olu ni nogon ce.

Farafin, faraje.

- Togo ni wale be se ka dorogo. U be seben kelen ye; ci te don u ni nogon ce.

Pankurun, ntalatan, dennadon, jaraminjara.

- Wale fila dorogolen be togo dow la. I b'a soro o togo dorogolen ninna na **ka** (waleyalan) be wale fila ni nogon ce, ka cencoro joyoro fa.

kokaje, solikawuli, girinkajo.

- Togo dorogolen dow be yen, olu be wele ko danɛ nanaw. Danɛ nana ye kumansen ye min be danɛ kelen joyoro fa; ci be a danew bee ni nogon ce.

Je-bo-golo-kan, janto-n-yere-la.

- Togo dow ni wale dow, ani hakelan dow be yen, danɛ kelen be fo siɛ fila, olu la.

Sibiri ye kalakala ce foro kono.

A ye fini kala-kala nogon na.

Misali folo la, kalakala ye kumaden kelen ye. A be seben kelen ye, tiiri te ke a la. A be jate dorogolen ye, bawo koro be a fan kelen-kelen na. O korow de be fara nogon kan ka koro were bange.

Kobisili: Bagabaga, sagasaga, kelckele...te jate dorogolenw ye, bawo kumaden kelenw don seginkanni be minna na. Koro te u fan kelen kelen si la.

Misali filanan na, kala-kala be se ka jate danɛ fila dorogolen ye, tiiri be u ni nogon ce k'a jira ko wale be ka ke-ke ka taa ka segin.

k'a sogo-sogo, k'a dege-dege, k'a sama-sama.

(nin bee dorogolen)

Nin wale dorogolen ninna be se ka ke togo dorogolenw ye ni konoro tugura u la.

sogo-sogoli, dege-degeli, sama-samali.

Dorogolen min na ni danɛ kelen be fo siɛ fila a kono, ka tiiri ke olu ni nogon ce, o be wele danɛ filanin.

- Togo dorogolen do be yen, nonabila n be o cernance la.

bilankoro, Noronna.

Kolosili: Nka, a be seben binkanni, seginkanni, k'a soro a tun ka kan ka seben binnkanni, seginnkanni. **N** Folo binna, k'a sababu ke nun-nafoli caya ye.

- Dorogolen dow la, kobila **la** be togo fila ni jogon ce. Dajew be seben ka tugu jogon na.

Silantumu, jilasa, musolanperennin.

Kolosili: Dorogolen wɛrɛw be yen, minnu na, kobila sugu wɛrɛ be ye dajɛ fila ni jogon ce, ka cɛnɔrɔ jɔyɔrɔ fa.

Tilefɛsan, kinikansogo, nennabana...

- Wale ni sɛmentiyalan be se ka dorogo tuma dow:

bilakojuɗu, bilakoɗuman...

V. DAJE NI KONORO

Dajɛ caman be yen konoro be fara olu kan ka togo bange.

Konoro ye kumaden ye: «kumaden min be nɔrɔ dajɛ la kɔfɛ k'a koro jiidi» konoro dow file nin ye:

Ba: toɗoba (togo ni konoro).

baga/baa: nabaga, taabaa (wale ni konoro).

Ka: lajineka (togo ni konoro).

La/na: kalankɛla, todunna (togo ni konoro)

Landi/nandi: kolandi kunnandi (togo ni konoro).

lango/nango: mogolango, kunnango (togo ni konoro)

Lɛn/nɛn: Kɔrɔlɛn, (mankutu ni konoro) Tinɛnɛn (wale ni konoro)

Li/ni: Kaleli, Sanni (wale ni konoro).

Nci: Tugubaganci (togo ni konoro).

Lan/nan: Sirilan mununan (wale ni konoro).

Nin: kononin (togo ni konoro).

Ntan: Sebentan: (togo ni konoro)

Ta: Santa (wale ni konoro).

Tɔ: Toto (togo ni konoro).

Ya: kɛlɛnya (hakɛlan ni konoro) Badɛnya (togo ni konoro)

nɛfoliɓ

ba: ni ale nɔrɔla togo la, a b'o jiidi, k'o labonya.

herɛba: yan, ba b'a jira ko herɛ in kera

nimisiwasa dan bee ye.

Keleba: yan, ba b'a jira ko kele in juguyara kojugu.

*Mogoba: yan, ba b'a jira ko mogo kofolen in ye danbetigi ye,
mogotigi, wali nafolotigi numan, wali faama numan.*

baga: be tugu wale la ka walekela kofa.

taabaga (min be taga)

Ka: be nora togo la ka boyoro jira.

Bamakoka (mogo min be bo Bamako)

La/na mana nora togo min na, a b'o waleyabaga fo.

baarakela (mogo min be baara kan k'a ke),

Ntolatanna (mogo min be ntolatan na)

Landi/nandi be nora mogo, kun ani ko la, ka togo were bange.

Mogolandi (mogoko ka di mogo min ye)

Kunnandi (kunnandiya be mogo min nefe)

Kolandi (mogo min be kotigiya nkalon d'a yere la)

Lango /nango be nora mogo, ani kun na ka togo were bange.

mogolango (mogoko man di mogo min ye)

Kunnango (kunnandiya te mogo min nefe)

Li/ni be tugu wale la ka ke togo ye, ka wale keli fo.

Foli (ka mogo fo)

Sumani (ka fen do suma)

Nci be nora togo do la, k'a jira ko togo in waleyabaga b'a ke ni danteme ye.

Tugubaganci (mogo min b'a yere kalafili tuma bee)

Nkalonnci (nkalontigelaba)

Lan/nan wale be ke ni fen min ye, a b'o jira.

gosilan (gosili be ke ni fen min ye)

Demenan (demeni be ke ni fen min ye)

Nin be tugu togo la k'a dogoya jira, k'a finyeya.

dugunin, cekorobanin.

Ta be tugu wale la ka togo do bange, k'a jira wale in be boli min kan.

Santa (fen min be san).

To be nora togo la, ka togo were bange, min be fen to jira.

Toto (to dunnen ko min tora);

Mogoto (mogo min te mogow bo)

Kobosili: Ni to be fen to jira k'a soro dogoyali t'a kono, a te tugu togo la, konoro te; a be jate a danma togo ye.

no to ke bore kono.

To be se ka tugu wale la (ni wale be wale bonson sanga la, sisan waati

la). A b'a jira ko wale ni kuma be ka ke nongon te.

N nato baarakayoro la, n ye konow ye jiri kan.

Ntan be tugu togo la ka togo were bange ka ntanya kofa.

nafantan (nafa te min na)

Ntan be fara togo kan ka mankutu bange min be togo cogoya jira.

ce fangantan ye kele ke.

Ya mana tugu togo la, ka togo were bange, a be jogo jira walima kecogo.

dalagelenya (jogo), Tubabuya (kecogo)

Ya, be se fana ka fara mankutu kan ka ke togo ye. O la, a be cogoya jira.

Teliya.

Bali be tugu wale la, ka togo do bange ka ntanya kofa.

Miiribali (mogo min te miiri)

Kolosili: Ntan ni bali be fen kelen kofa, nka u doncogo dape na, o de b'u bo nongon na. Ntan be nora togo la ka caya, bali be nora wale la.

bali mana ke a danma kumase nora, ni waleyalan ka be se ka bila a nefe, o la wale don.

A balila tineni ma.

K'a bali tineni ma.

VI. TOGOMAW; KOROKELN

1. togomaw:

Togomaw focogo ye kelen ye, nka u koro, u suguya wali u cogoya te kelen ye.

ba (woloba), ba (bagan), ba (ji woyata).

2. Korokelenw

Korokelenw sebencogo te kelen ye, u focogo te kelen ye, u koro ye kelen ye.

nemogo (= kuntigi), Kalanden (= degeden)

Mogokoroba (= Fankoroba, sijekoro)

Dege-degeliw

1. Aw ye dantanfen nima duuru, ani dantanfen nintan duuru jonforotogo di.
2. Aw ye bunadama mugan jonforotogo di: cetogo tan musotogo tan.
3. Aw ye forobatogo duuru soro, k'a nefe munna, forobatogow don.
4. Togoma duuru soro ani korokelen duuru.
5. Nin togo ninu na, aw ye cetogo musotogo nini, ka musotogo cetogo nini:

Tura, dondo, sagajigi, ntegejigi, bakorɔnin, buranke, momuso, kɔɔwulunin, Jelima, gawulamuso, sunkurunin, npogotigi, mayamagan, zeme, tene, bilakoro, Laji.

6. Aw ye nin togow cetogo n'u musotogo fo.

Den, manje, sa, wulu, daje, koro, jega, nebere, nton, tonkoro, dagame, warabilen, peresidan.

7. Aw ye nin hakelanw sɔben togo dow kofe:

Tan ni fila; keme saba ni tan; ba fila ani keme, debe, debe ni tan; manikeme; kemetanɔa.

8. Masalabolo in koro, aw ye cayalanw sigi u sigicogow la.

Ce nana ka bo kungo la. U ye sonsan bee girin, foyi ma soro. Donso labennen si tun te feleboyoro la. Madu kɔni ye nina damado soro. Ngolo ye Wolo fila soro. ko min kera o don, o bee ma nefa. Denmisennin hakilima do ko, k'olu bololankolon te segin so abada.

Fofoduguma, pankamanna, Sennaani ni fenfenemanin, si m'a-fo alihamudulilahi.

9. Aw ka togo gansan tan soro, kanje kelen be minw na. Ka tan were soro kanje fila be minw na.

10. Aw ye togo dorogolen fila soro, togo gansan fila be minw na.

11. Aw ye dajane nana saba soro, k'u kelen-kelen bee nefa.

12. Aw ye togo tan dilan ni koro tan ye. Ka nefa ke.

Kalansen 3

Togo jɛciw

Kumasen ni togokulu kɔnɔ, togo bɛ n'a jɔyɔrɔ, wal'a jɛci don.

Togo bɛ se ka kɛ walekɛla ye, kɛcogofɛn, walekanfɛn; a bɛ se ka kɛ dafaw ye; a bɛ se ka kɛ danna ye, sankɔrɔta, ani weleci.

a- Togo bɛ se ka kɛ walekɛla ye: Togo ye walekɛla ye, n'o y'a sɔrɔ, kumasen kɔnɔ, ale de ye wale kɛbaga ye.

Karamogo bɛ sɛbɛnni kɛ. (sɛbɛnni kɛbaga)

Jonni bɛ sɛbɛnni kɛ? karamogo (walekɛla)

b- Togo bɛ se ka kɛ kɛcogofɛn ye: Togo ye kɛcogofɛn ye n'o y'a sɔrɔ wale b'a jira a bɛ cogo min na; nka wale kɛbaga ma faranfasiya.

Donsokɛ tununna kungo kɔnɔ.

Jonni tununna? donsokɛ (kɛcogofɛn)

c- Togo bɛ se ka kɛ walekanfɛn ye: Togo ye walekanfɛn ye, n'o y'a sɔrɔ wale bɛ boli a kan.

kalanso furanna npogotigiw fɛ.

Mun furanna? kalanso (walekanfɛn)

Kolɔsiliw: Jonni? bɛ fɔ wale jɛfɛ, yaasa ka walekɛla, kɛcogofɛn ani walekanfɛn sɔrɔ. Nka, ni walekɛla, kɛcogofɛn, wali walekanfɛn ye dantanfɛn ye, mun? de bɛ fɔ wale jɛfɛ.

walekɛla, kɛcogofɛn, ani walekanfɛn bɛ wele ko fɛnkɛfɛnw, (wale fɛnkɛ fɛnw).

Min bɛ wale fɛnkɛ, o ye welekɛla ye. Min ye fɛnkɛ do ye, o ye kɛcogofɛn ye. Min bɛ fɛnkɛ, o ye walekanfɛn ye. Fɛnkɛfɛn bɛ wele dɔw fɛ fana ko **wa-**letigi.

d- Togo bɛ se ka kɛ dafaw ye: Togo ye dafa ye, n'o y'a sɔrɔ a bɛ togo do dafa, nonabila do, wali wale do.

Papu **fa** ye **wari** di, ninnu **fa** ye fini di.

Togo bɛ togo dafa: Ni togo b'a kelen na, a bɛ fɛn do kɔfɔ, nka ni togo wɛrɛ b'a kɔrɔ, kɔfɛ, k'a pereperelatige, a bɛ fɔ k'o b'a dafa. O togo in bɛ wele togo dafa.

Nɛgɛso sen (nɛgɛso dafa)

Nɛgɛso mun? Sen (togo dafa)

Kolɔsiliw: Tigiyajiralanw, (ta ni ka) bɛ se ka ye togo n'a dafa cɛ.

Ne fa ta **fa** (fa dafa) . Ne fa ta mun? fa (dafa).

Madu ka misi . Madu ka mun? Misi (dafa).

Togo be se ka ke wale dafa ye: Togo be wale dafa k'a jira, wale be ke yoro jumen; a be ke tuma jumen; mun y'a sababu; a be ke mun koson; a be ke cogo di, a be ke ni mun ye...

- Dafayoro: dafayoro be wale keyoro jira.

N be taa so .

N be taa min? So. (dafayoro).

- Dafatuma: Dafatuma be wale ketuma (kcwaati) jira.

N be taa sogoma .

N be taa tuma jumen? Waati jumen? Sogoma .(dafatuma)

- Dafasabu: Dafasabu be wale ke sabu jira.

Sugu tinena Kela fe.

Sababu jumen ye sugu tine? Kela .(dafasabu)

- Dafacogo: Wale be ke cogo min na, dafacogo b'o jira.

A be baara ke ni dusu ye.

A be baara ke cogo di? ni dusu ye. (dafacogo)

- Dafakun: Wale be ke kun min na, dafakun b'o jira.

N be baara ke denw ye.

N be baara ke jonw ye? Denw (dafakun).

- Dafaminen: Wale be ke ni fen min ye a b'o jira.

A be dumuni tobi barama la .

- Dafada: Dafada be songo fo.

Taafe ye keme saba ye.

Taafe ye joli ye? keme saba. (dafada)

- Dafahake: Dafahake be janya, girinya, dunya, kundama... hake fo.

Siraba ye meters 1.000 ye.

Siraba janya ye joli ye? meters 1.000. (dafahake)

Bore ye kilo 100 ye.

Bore ye kilo joli ye? kilo keme (dafahake).

- Dafajogonya: Dafajogonya b'a jira ko walekela kelen te wale ke, a ni dowera b'a ke jogon fe.

A taara kungo la ni wuluw ye .

A ni jonw taara kungo la jogon fe? wuluw .(dafajogonya)

- Togo be se ka ke dili dafa ye: wale minw koro ye ka fen do fo karisa ye, ka fen do di karisa ma; togo min be ke olu dafa ye, o be wele dili dafa.

A ye wari di Madu ma.

A ye wari di jonni ma? Madu (dili dafa).

- Togo be se ka ke dafawalekela ye: walekanfen be wale min nefe, o kebaga be wele dafawalekela.

*Nako sonna **Birama** fe.*

Nako sonna jonni fe? Birama .(dafawalekela)

d- Togo be se ka ke danna ye: Ni togo y'a sinsin wale kan, ka ko do, cogo do, son do da fenkefen na, a be wele Danna.

*Muso bolen be **caco** fe .*

*A ye **denmisen** ye.*

*Alu ye den togo da **Madu** .*

e- Togo be se ka ke Sankorota ye: Togo mana majamuni ke, a be wele ko sankorota.

*Sonjata, **konemuso den**, ye Manden mara. (Sonjata Sankorota)*
*waraba, **kungotigi** mana bo, sogow be yereke. (waraba sankorota)*
*Bamako, **galoduguba** fensennen bajeliba da la. (Bamako Sankorota)*

Kolssili: A ka ca, nkori be soro sankorota ni togo majamunen ce.

f- Togo be se ka ke weleci ye: wele mana ci togo min ma, o be wele Weleci wele in be ci ni sankorotakan ye, wali o kodon.

***Ngolo** wuli k'i jo, sigi te mogo son!*

*Songo, songo, songo tugun **folfen** cejin.*

Kolssili: weleci be kumasen min na, i b'a soro kabali tomi (!) be soro o la.

Dege-degeliw

- 1 Aw ye kumasen duuru soro walekela be minw kono; ka duuru were soro, Kecogofen be minnu na; ka tila ka duuru were nini, walekanfen be minw kelen-kelen na.
- 2 Aw ka walekanfenw, kecogofenw, ni walekelaw, dafaw, dannaw nini nin masalabolo in kono, k'u walanwalan (walanwalanni be ke ka dan kalandenw donyoro hake la)

Tumani

Tumani ye ciklaba ye. Jinan a ka foro binnen kera taari fila ye. A ye taari kelen ni tila ke jo ni kaba ye, ka tilance do ke tiga ye.

Tiga in jena kosebe, nka ngonw tun be nini ka tineni don a kun. Don o don u tun be na tigajuw bo. Walasa ka fu siri a dan na, Tumani n'a dogoke Ngolo ye mogoladegew dilan k'olu jo foro kun n'a kun na. Kabini o kera, caman bora ngonw na. Fen damadow be Tumani ka foro la, a b'olu lakana kosebe: nsirajuba, ngolobejuw ani ngalama.

N'a be bo kungo kono, a b'a kunfa nin fen ninnu na ka taa u sama a muso ma.

Kalanje ni sebenni ne, 49 nan. san 1990 ta (DNAFLA)

Misaliw:

Tumani: jonforotogo, cetogo, kecogofen, a be kelen da la.

Cikelaba: forobatogo, cetogo, Tumani ka danna, a be kelen da la. Mogoladegew: dantanfen nintan togo, forobatogo, ye... dilan dafa, a be caman da la.

3. Tiiri cilen be togo minw koro nin kumasenw kono, a' y' olu walanwalan.

Madu Taara dugu la kunun a senna. Samori, i ban, cebakoro ban-bali te monebo!

Dugakoro, warabajugusenkelen tun be Koro. Ce in ye banabaato ye.

Kalansen 4

Nonabilaw

Nonabila ye kumaden ye «min be sigi togo no na»*

Kumasenw kono, dape dow be bila togo no na, walasa segin kana ke togo kelen kan siɲe caman, ka kumasen fegɲya.

Madu taara sugu la. Madu ye jɛɛ san Ma ye.

Kumasen fila be misali in na. Madu be fo kumasen fila beɛ la. Walasa ka Madu foli nɔgɔya, nonabila be sigi Madu no na kumasen filanan na.

Madu taara sugu la, a ye jɛɛ san Ma ye.

Koro la, misali fila in beɛ ye kelen ye, nka seɓɛncogo la kelenw tɔ. Misali filanan na, Madu be fo siɲe kelen, wa kumasen kelen de b'a kono. Mabenya sira kan, ale ka ni ni folo ye.

A be fo a ma nonabila sabu a sigira Madu no na; togo seginkanni nɔgɔyara. A y'a to kumasen minnu tun ye fila ye, olu kra kelen ye.

I. NONABILA SUGUYAW

Nonabilaw ye suguya duuru ye:

1. yerebakun nonabilaw
2. Tigidonnen nonabilaw
3. jiralen nonabilaw
4. Faranfasibali nonabilaw
5. Tuguli nonabilaw

1. Yerebakun nonabilaw:

yerebakun nonabila be bila walekela no na kumasen kono, walima wale be minw kun kan. Min be kuma, minw be kuma a b'olu nonabila. Kuma be ka ke min fe, wali minw fe, a b'olu nonabila. kuma be ka ke ale min fe, wali olu minw fe, a b'olu fana nonabila.

Yerebakun nonabilaw ye kulu fila ye; gansanw ani sinsinnenw.

Gansanw be fo ni nɔgɔya ye, sinsinnenw be fo ni yere jira ye.

Misali: N nana. (gansan)

Ne nana (sinsinnen)

---

* Bamanankan maben DNAFLA

Gansarw

Kelen

n: kumafɔnɔna

i: kumafɔnɔna

a: kumakannɔna

Caman

an: kumafɔnɔna

a: kumafɔnɔna

u: kumakannɔna

Sinsinnenw

Kelen

ne: kumafɔnɔna

e: kumafɔnɔna

ale: kumakannɔna

Caman

anw: kumafɔnɔna

aw: kumafɔnɔna

olu: kumakannɔna

- Kumafɔnɔna: min wali minw be kuma, a b'olu nonabila.
- Kumafɔnɔna: kuma be ke min wali minw fe, a b'olu nonabila.
- kumakannɔna: kuma be ke ale min, wali olu minw kan, a b'olu nonabila.

Kobili: O ye yerebakun nonabila do ye.

An ye ce min ye O ko don wa? (yerebakun nonabila)

2. Tigidonnen nonabilaw

Togo min tigi donnen, u b'o nonabila.

Ne ka so ka ni n'e ta ye.

Kobili:

- Tigi donnen nonabila be togo min nonabila, a ka ca tigiyaɔi mankuɔu b'o nefe.
- N'i ye yerebakun nonabila kelen o kelen fara ta kan, i be tigidonnen nonabila do sɔɔ. U filɛ nin ye: *n ta, ne ta, i ta, e ta, a ta, ale ta, an ta, anw ta, a' ta, an ta, u ta, olu ta, ani ta yere.*

3. Jiralen nonabilaw

Togo min jirala u b'o nonabila.

Nin mangorodenw sera, ninnu ma mo.

Kobili: Jiralen nonabila be togo min nonabila, a ka ca jirali mankuɔu b'o nefe.

Jiralen nonabilaw filɛ nin ye: *nin, niin, ninw, ninnu, o.*

4. Faranfasibali nonabilaw

faranfasiya si ma di togo min kan, u b'o nonabila.

Dow taara, dow ma taa mogɔ nalenw na.

Dow ye nonabila ye, sabu a be mogɔ nalenw no na. O mogɔ nalenw ye jɔnw ye? mogɔ jɔli don? o ma fo; o de kanma dow be wele ko faranfasibali nonabila.

Faranfasibali nonabilaw filɛ nin ye (Dow ye dɔnɛ kelen ye, dow ye caman ye): *Dɔ, dow, mogɔ dow, karisa, bee, ko bee, fen bee, mogɔ bee, mogɔ kelen o kelen, u kelen-kelen, u bee kelen kelen, do la kelen, to, tow, to kelen, mogɔ were, u la do, u do la kelen..*

5. Tuguli nonabilaw

U be togo wali nonabila jɔyɔɔ fa, min be felasenba konɔ.

Ce nato file ,Ce ye ne fa ye.

Olu be ke:

Ce min nato file, o ye ne fa ye.

Kolosili: Tuguli nonabila be kumasen fila fara nagon kan ka ke kumasen kelen ye. O la, a be togo seginkanni bali. O togo in be soro felasenba kono.

Tuguli nonabilaw file nin ye: *min, minw, minnu, o, nin min, mogo min, fen min, ko min...*

II. NONABILAW NECIW

Joyoro minw be togo la, o kelenw de be nonabilaw la, sabu u ni togo bee kelen ye.

Nonabilaw be se ka ke fenkefenw ye, dafaw, dannaw, ani weleci.

A taara so. (A = walekela)

Madu y'a ta ta. (a ta = wale bota dafa)

Bin dira u ma (u = dili dafa)

Ne taara sogomada min na sanji nana. (min = dafatuma)

Mogow nana: dow taara foro la tow tora so.

(dow = walekela; tow = kecogofen)

Ce ye burudame ye, muso fana y'o ye. (o = dannu)

Ce, i Jija, e fana , kana sunogo! (e = weleci)

Dege-degeliw

1. Aw ye kumasen duuru soro, yerebakun nonabila kelen be minw kelen-kelen kono, k'u neci fo.
2. Aw ka kumasen duuru soro, tigidonnen nonabila kelen be minw kelen-kelen kono, k'u joyoro fo.
3. Aw ye kumasen duuru soro, jiralen nonabila kelen be minw Kelen-kelen kono, k'u neci fo.
4. Faranfasibali nonabila duuru soro kumasen duuru kono k'u neci fo.
5. Aw ka kumasen duuru soro, tuguli nonabila kelen be minw kelen-kelen kono k'u neci fo.
6. Masalabolo in kono, aw ka nonabilaw sigi ani ka kumasenw fincya.

Saniya

Tine na, Nele ka sani. Nele te fini ngolen don abada. Wa Nele te fini jelen don abada, a ngolen. Nele denw n'a ce bee be Nele cogo la. Dukene be furan sogoma ni wula. Gabugu ka sani, kolonda ka sani,

denmiscnw ni baganw te se gabugu ni kolonda la.

Nin masalabolo in kono aw ye nonabilaw nini, ka tiiri ci u jukoro ka tila k'u walanwalan.

Segen

Segen ye banajuba ye, o te fo bo. Ale min ye Ngolo nagasi k'a dese. Dow ko Ngolo kera donbagalafili ye. Duguden kelen-kelen bee b'a don ko Ngolo te fugari ye. Olu minw be k'a jalaki, u ta b'u yere kono. Ngolo min file, segen de y'a kunsigi je, nka ninnu de y'a malo.

Kalansen 5

Mankutuw

Mankutu ye daɲɛ ye min bɛ togo cogoya jira *

Mankutu bɛ kibaruya jonjon di togo walima nonabila kan, min b'u cogo jira.

ɛɛ **jamanjan** (togo mankutura)

A ka **di** (nonabila mankutura)

I. MANKUTU SUGUYAW

Mankutuw ye suguya fila ye: jonjonw ani karabalenw.

1. Mankutu jonjonw

Mankutu jonjonw dow bɛ yen, olu bɛɛ bennen don mankutuli ma. Olu ye mankutuli lakikaw ye. A bɛ fo u ma Mankutu jonjonw.

Mankutu jonjonw ye konorontanw ani konoromaw ye.

jan, surun, timi, di, go, teli... (jonjon konorontanw)

jelen, finnen surunman... (jonjon konoromaw).

2. Mankutu karabalenw

N' i ye konoro dow i n'a fo ntan ani ma...fara togo kan, n'o bonna bɛ togo do cogoya fo, o bɛ se ka jate mankutuli ye. O mankutuli bɛ wele karabalen.

Dege nonoma

Tulolanɛge sanuma

Jamana jirintan

Ntolatanna Segɛnbali

Karabalen dow bɛ yen, len walima nen bɛ olu laban na (konorow).

wari tomɔnen .

Denmisennin Kolen .

Nin mankutuli karabalenw bokolo ye wale ye: (k'a tomɔ, ani k'a ko)

Kobɛsili: Aw kana mankutuli karabalen dilannen ni len ni nen ye, ni wale bonson kɛ kelen ye, danfaranin bɛ u ni jonjon ɛɛ.

A fa nalen bɛɛ wulila (togo bɛ wale kɛ)

Ɔɛ nalen in wele. (togo cogo fara)

---

* Bamanankan maben DNAFLA

Nbɛda bɛɛ tolilen don cogo min na, o bɛ fa wuli bɛɛɛ la. Fan bɛɛ

namanton, dimogo, soso, jitoli, gitoron jolifonnama, bagansu, kasajugu, foloko bilen.

N'aw jelen bora f' a nɔgolen ka segin so. N'i koni ye mogo girinnen ye, n'u te nafolo nɔfe, u be balawu nɔfe.

6. A'ka masalabolo in mankutuw nɛci fo.

Mali peresidan

sariya y'a jira ko Pariti politiki kelen-kelen bee, wali pariti politiki dow faralen nɔgon kan, k'olu de be mogo kelen sugandi, wote be ke min kan, k'o ke Mali jamana peresidan ye. Peresidan min be ɔɔji, o ka kan ka ke mogo laadiri ye, mogo tilennen, mogo faamuyalen.

kibaru 1992 woteko danma nimoro ne 12

- 7 Masalabolo in kono, a'ye mankutuw nini, k'u walanwalan.

Burusi ni galodugu

Dow ko galodugu ka di ni burusi ye. Dow ko burusi ka fisa. Bee dalen don i ka fota la. K'i ban burusi la, k'a tolen don ko ko bee la; k'a fo ko galodugu ni jahanama ka kan, nin bee ye degelibaliya ye yoro la. Ne b'aw bee file ferclenw ye. Faso te denkenin na.

Damajirali Mankutuw

Danɛ dow be yen, ou be tɔgo damajira, ka do fo a kan: k'a tigi jira, wali-
ma k'a jira, k'a hake fo. O danɛw be wele Damajirali mankutuw.

Damajirali Mankutuw ye: Tayafɔ wali tigiyafo mankutuw, jirali mankutuw
Mankutu, faranfasibaliw, ani hakelanw.

I. TAYAFɔ MANKUTUW

Tayafɔ mankutɔ be sigi tɔgo nɛfɛ, k'a jira min wali minw ta ye a ye.

Ne ka mobili, I fa, Aw ka foro.

- yerebakun nonabilaw, n'u be tɔgo tigi jira, n'u tɛ nonabilali kɛ, u be jate
tayafɔ mankutɔ ye: i n'a fo gansanw ani sinsinnenw. Yerebakun nonabilaw
be wale waleya, nka tayafɔ mankutɔ ni tɔgo de don, a be min tigi fo.

n fa, I fa, a fa, an fa, a' fa, u fa

Ne ba, e ba, ale ba, anw ba, aw ba, ou ba.

- Yaasa ka i farikolo yoro do tigiya fo, wali k'i ka mogo do tigiya fo, a ka ca
a la, yeredeme be kɛ ni n, ne, i, e, a, ale, an, anw a', aw, u, ou ye.

N Muso, n sen, I ko.

Nka n'i b'a fɛ, ka fɛn tɔw tigiya fo, i be ka fara yerebakun nonabila do kan.

N ka foro, i ka foro, a ka foro,

an ka foro, aw ka foro, u ka foro.

Ne ka wari, e ka wari, ale ka wari,

anw ka wari, aw ka wari, ou ka wari.

Kolosiliw:

- Ni fɛn ka ca, nka a tigi ye kelen ye, ale dorɔn de be w ta.

Ne faw

- Ni fɛn tigi ka ca, nka fɛn yere ye kelen ye, tayafɔ mankutɔ dorɔn de be w ta

Anw fa

- N'o y'a soro tigi ka ca, fɛn fana ka ca, u beɛ be cayali taamasiyen w ta.

Mandenkaw ka mansaw ye koba caman kɛ.

II. JIRALI MANKUTUW

Jirali mankutɔ be tɔgo jira ni pereperelatige ye.

Nin donsoke ma sogo soro.

jirali mankutuw filɛ: *nin, o, nin., in, o...in, in*

- **Nin** be sigi togo neƐe ka caya. O la Ɛen min ka surun ne la a b'o jira.

Nin fini ka ni.

- **O** be sigi togo neƐe ka caya. A ka ca a la, a be yorojanƐen jira.

O ce ma se yan.

- **In** be sigi togo kofe ka caya. A be yorojanƐen ni yoroƥsurunƐen jira. A be se fana ka sinsinni kereƥkereƥnen ke Ɛen jiralen kan.

so in, kalan in, muso in, baara in Ɛena.

Yaasa ka sinsinni ke jirali kan yorojan Ɛe, wali yoro surun Ɛe, **O... in** ani **nin...** in be ta. Jiralen de be sigi tomiw no na wali jiralen ni (hakelan, manƥutu...)

Nin kalanso in (gereƥen jirala)

O Karamogo in (janyalen jirala)

Kolosiƥw:

- cayalan ƥe fara jirali manƥutu kan, a be fara togo kan, n'o ka ca.

Nin lakolidenw.

- A ka faamu ko in min be sigi togo kofe ye **nin-** nagasilen ye.

A ka kan ka fo: ce **nin**, nka a be fo ka caya ce **in**.

- Togo kofe, **in**, **nin** be se ka yelema ka ke **ninnu** ye, cayali la.

ce in; ce ninnu (camaƥ).

III. MANKUTU FARANFASIBALIƥ

Mankutu faranfasibali ye daƥe ye, min be togo damajira k'a soro a ma pereperelatige jonjon si di a kan. O la a be se ka fo a ma hakelan da donbali.

Mogo si ƥe keƥe ƥe (mankutu faranfasibali).

Mankutu faranfasibaliƥ ƥiƥe: *do, dow, dama do, dowerƥe, si, hali.. kelen, nin ƥogon, were, o, do kelen.*

- A ka ca, manƥutu faranfasibali be sigi togo kofe, k'a dama jira.

fini were ko don (mankutu faranfasibali).

Hali...kelen ye manƥutu faranfasibali ye togo damajiralen be sigi min cemance la.

Hali kono kelen'ma jigin foro kono.

Aw k'a kolosi, **si** ni **hali... kelen** be soro tekumasen kono.

- Mankutu faranfasibali be cayalan ta, n'o y'a soro, a be togo min damajira, o ka ca.

Mogo dow, a ƥe fo mogow dow

IV. HAKELANW:

Hakelanw ye damajirali mankutu dow ye, minw be togo da jira an'a be dakun min na a tow ce la, u be o fana jira.

Hakelanw file nin ye:

a- Dafolaw

Minw be togo da fo k'a pereperelatig: *I n'a fo: kelen, fila, saba, naani, duuru, wɔɔɔɔ, wolonwula, konɔntɔn, tan, mugan, kɛmɛ,...*

Dafola dow ye dɔɔɔ kelen ye, dow ye dɔɔɔ caman ye.

Mugan (dɔɔɔ kelen).

Mugan ni kelen (dɔɔɔ caman).

Kɛmɛ saba ni bi wolonwula ni konɔntɔn (dɔɔɔ, caman)

Kolosiliw: Dafola tɛ w ta, a be togo min damajira, o fana tɛ w ta.

Misi fila

Nka yaasa ka sinsinni ke misiw cogoya kan, a be se ka fo, misi filaw, o la, dafola de be w ta.

dafola be se ka w ta fana, n'a jatelen be i n'a fo togo.

kelenw ka so, filaw ka so, kɛmɛw ka so, katimu kɔɔɔ.

b- Dakunfolaw

Togo be dakun min na a tow ce la, a b'o jira ni pereperelatig ye: *Fɔlɔ, filanan, sabanan, naaninan, ba kelennan, ba kɛmɛ ni mugannan.*

N'i ye nan fara dafola fen o fen kan, i be dakunfolo do soro, fo n'a bora fɔlɔ la.

Dakunfolo dow ye dɔɔɔ kelen ye, dow ye caman ye; nan be fara Dakunfolo dɔɔɔ laban de kan.

ba kɛmɛ konɔntɔn ani bi seeginan.

Dakunfolo be w ta n'o y'a soro a be togo min damajira, o ka ca

Kalanden Fɔlɔw, Misiri naaninanw

Dege-degeliw

1. Aw ye kumaseɔ soro, tayafo mankutu be min na, ani tigidoɔɔɔ nonabi-la be min na, k'u walanwalan.
2. Aw ye kumaseɔ soro, jirali mankutu ni jiralen nonabila be min na, k'u walanwalan.
3. Aw ye Mankutu faranfasibali ani nonabila faranfasibali do soro kumaseɔ do kono, ka tila k'u walanwalan.

Wale

Wale ye danc ye min be fen ka keta jira. Fen be cogo min na a be o fana jira.

*N be feere **ke** (fen ka keta)
Morike **ko** seli (fen ka keta)
now **falenna** (fen be cogo min na)
Finiw **kora** muso fe (fen be cogo min na)*

I. WALE GANANW

Wale gananw ye walew ye minw ma waleya folo. Waleyalan ka be soro u nefe.

- Wale ganan kulukutuw ye walew ye, foyi ma fara minw kan, nefe ani kofe, k'u koro jidi.

ka Yele, ka kuma, ka wuli...

- Wale ganan nenoromaw ye walew ye nenoro be minw na.

*ka **madon**, ka **kodon**, ka **labo**, ka **sogere**...*

- Wale ganan konoromaw ye walew ye konoro ya be minw na.

*ka **horonya**, ka **bonya**, ka **dunya**...*

- wale ganan dorogolenw ye walew ye tiiri be min na (cenoro) k'a jira ko wale be ka ke-ke.

ka bugo-bugo, ka sama-sama, ka sogo-sogo.

II. WALE TAABOLOW

wale taabolo ye a be taa sira min kan, a be ke bolo min kan.

1. Dokewale:

wale don, min ni walekela be taa nagon fe.

*So ye dinge **pan**. (ka pan = dokewale)*

2. Fenkanwale:

wale min ni walekanfen don, o be wele fenkanwale.

*So **furanna** musow fe (ka furan = fenkanwale)*

3. Yercywale:

wale min be waleya ni yerebakun nonabila ye. O nonabila in ni fenketen

bɛɛ bɛ kelen fɔ. O nonabila in ye dafa ye. O wale in bɛ wele yɛɛyewale.
Yɛɛyewale tɛ boli fɛn wɛrɛ kan fɛnkɛfɛn kɔ.

N bɛ n ko, n bɛ n p, n bɛ n sigi

III. WALE COGOW

wale cogow ka ca:

1. bɛcogo:

wale min kɛra, wali a bɛ ka kɛ, wali a bɛna kɛ, o bɛ bɛcogo la.

N yɛ kalan kɛ.

N bɛ kalan kɛ.

N bɛna kalan kɛ.

2. Tɛcogo:

wale min ma kɛ, wali a tɛ kɛ, wali a tɛna kɛ, o bɛ tɛcogo la.

N ma kalan kɛ.

N tɛ kalan kɛ.

N tɛna kalan kɛ.

3. ɲininkalicogo:

wale bɛ ɲininkalicogo la, ni ɲininkali bɛ kɛ a kɛli kan

I bɛ kalan kɛ wa?

4. ɲininkalitɛlamancogo

Wale bɛ ɲininkalitɛlamancogo la ni ɲininkali bɛ kɛ a kɛbaliya kan.

I tɛ kalan kɛ wa?

IV. WALE DAFATA, WALE DAFALAN

1. wale dafata:

Ni dafa bɛ wale la a bɛ kɛ min kan, a bɛ wele wale dafata. Wale dafata ka ca dɔkɛwalew la.

Muso bɛ fini ko.

Den ye to dun.

Lakoliden ye kalan kɛ.

wale dafata dafa bɛ sigi wale ni dɛmɛnan ni ɲogon cɛ. A bɛ sigi wale ɲɛfɛ ni dɛmɛnan tɛ wale la.

Madu ye ɲɛgɛso dilan.

Mogo fɔ.

2. wale dafalen

Ni wale te boli dafa were kan fenkefen yere ko, a be wele wale dafalen

N be sunogo .

N be taama .

N be kuma .

Kolosiliw: dafa be wale o wale la, a be fo o ma wale dafama.

1- N be taa lakoliso la.

be taa ye wale dafama ye, bawo lakoliso b'a dafa k'a jira taali be ke yoro min na, be taa te ke lakoliso kan, o la a te jate wale dafata ye.

2- Feti be ke sini.

be ke, ye wale dafama ye, nka dafata te bawo a te ke dafa kan n'o ye sini ye. Wale be ke waati min na, dafa b'o jira.

3- so ye bin dun.

ye...dun ye wale dafama ye, bawo dafa do b'a la: bin. Nka pereperelatige la, wale dafata don, bawo a be ke dafa kan n'o ye bin ye.

V. WALE SANGAW:

Wale sanga ye naani ye. U be hakilina pereperelatige, k'a fefefefe, ani kuma be yoro min kan jonjon, ka o jira. Ko n'a kecogo bolodalen be cogo min na fenkefen fe, u b'o jira.

1. Tinemasurun sanga

wale min be tinemasurun sanga kono, o keli ye tije ye, wali ani tije ka surun. Mogo be se ka da a keli la; kunu, bi ani sini, walima a kebaliya.

N be taama, N te sunogo, N be na taa Segu.

2. Sababuma sanga

Wale min be sababuma sanga kono, o keli n'o kebaliya sirilen be saba-bu do la.

Ni sanji tun nana, n tun na dannu ke.

3. Diyagoyali sanga

wale min be diyagoyali sanga kono, o be suli ke, wali ka balili ke.

Taa so (a be suli ke) kana taa so (a be balili ke).

Kolosili: taa ni kana taa waleyalenw don diyagoyali sanga jonjon na.

Sorocogo were be diyagoyali sanga la. o file-nin ye:

Baara ka ke.

ko baara ka ke.

4. wale bonson sanga:

wale min be wale bonson sanga la, konoro to, len walima nen tugulen be o la ka wale ke waati jira. O sanga in na waleyali te ke ni temenen si ye. O de be a ni sanga tow danfara.

N taato so, n ni jama kunbenna.

A seginnen foro la, a ye nkelennin faga.

VI. WALE KEWAATIW SANGAW KORO

Waati saba de be wale la: kunu, bi ani sini. Kunu ye temenen ye, bi ye sisan ye; sini ye min be na ye (nata).

Sangaw koro i b'a soro wale kera, a be ka ke wali a bena ke.

1. Tinemasurun sangaw:**a. waati temenenw**

- **Temenenba:** waati min temena pepewu, o be wele temenenba.

fenkefen mana fara **ye** kan, ka wale fara o kan, o be waati temenenba di: F + ye + w. Fenkefen mana fara wale kan, ka **ra**, tuma dow **na** tuma dow yere la **la** tugu o la kofe, o be waati temenenba di: (F + w + ra wali na wali la)

Madu ye kalan ke .(kalan kera ka ban)

F + ye + w

Madu taara so (taali kera ka ban)

F + w + ra

Madu nana so. (nali kera ka ban)

F + w + na

Madu yelela (yele kera ka ban)

F + w + la

Kolosiliw: Ni nunnafoli be wale laban na, **ra** be ke **na** ye. Ni i ni dafalen be wale laban na, **la** be se ka tugu a la, ka ke temenenba ye. (F + ye + w) be temenenba di. O be ke ni wale dafataw ye.

- **temenen kuntaalajan:** wale min temena nka a be senna halibi, o be wele temenen kuntaalajan.

Fenkefen mana fara **tun** kan, ka **be** fara o kan, ka wale fara o kan, o be temenen kuntaalajan di: F + tun + be + w

A tun be baara ke hali folo.

F + tun + be + w

- **Temenen koro:** wale temenen min ka koro ni wale temenen were ye, o be wele temenen koro.

Fenkefen mana fara **tun** kan, ka o fara wale temenenba kan, o be temenen koro di: F + tun + wale bilalen temenenba la.

N tun ye fura ta, sumaya ma se n na.

F + tun + wale temenenba, temenenba (= temenen filanan)

A fara n ko so, n tun taara kungo la.

F + tun + wale temenenba (= temenen koro)

b) Sisan waatiw

Sisan waatiw ye fila ye: sisan jonjon, ani sisan samanen.

- **Sisan jonjon**: Sisan jonjon na, kuma ni wale bee be ke waati kelen na.

Fenkefen mana fara **be** kan, ka wale fara o kan, o be sisan jonjon di:

F + be + W

N be gafe kalan a ye.

F + be + wale

N be seli.

F + be + w

Sisan jonjon sorocogo were: Misali: N be kumana e de fe.

- **Sisan samanen**: wale min keto kuntaala ka jan sisan waati koro, o be wele sisan samanen.

Fenkefen mana fara **be** kan, ka o fara **ka** kan, k'o fara wale kan, o be sisan samanen di: F + be + ka + w walima F + be + W.G (wale ganan)

A be ka seli(seli be ka ke ka taa).

F + be + w

Kobilli: Sorocogo were be sisan samanen na: N'i ye fenkefen fara be kan, ka o fara togo kan, ka na wali la fara togo kan, i be sisan samanen soro

F + be + T + na wali la.

A be seli la.

f + be + T + la

N be kalan na.

f + be + T + na.

c- Waati nataw

- **Nata pereperelatiglen**: wale min bena ke waati pereperelatiglen koro, o ye nata pereperelatiglen ye. Sementiyalan do be soro o wale kofe min be wale ketuma fo.

Fenkefen mana fara **be** kan, ka wale fara o kan, ka sementiyalan fara o kan, o be nata pereperelatiglen di: F + be + w + s

N be du san sanwere.

F + be + w + s

Kumalasurunya la, nata pereperelatigelen = wale bilalenw sisan jonjon na, ka sementiyalan fara o kan. Tuma daw yere, sementiyalan te sigi wale kofe, min be nata pereperelatigelen na. Kuma focogo fe doron, a be faamuya ni nata pereperelatigelen don.

Dugu mana je, n be baara ke.

- **Nata faranfasibali:** Ale te faranfasiya si di wale nata ke waati kan, walekela naniya de be an ladonniya n'o y'a soro, ni wale be ke joona, wali n'a te ke joona. Nata faranfasibali ye F + bena + w

I wulila k'i jo k'a fo: n bena taa.

Yan a be se ka fo nata ka surun, nka a be se ka janya fana. Faantan mana a fo: N bena ke fen ye, mogo te o don don Ala fe.

Fenkefen mana fara **bena** kan, ka o fara wale kan, o be nata faranfasi-bali di.

Waleyali

waleyali be ke kelen daw, ani caman daw la.

1. kelen daw

kelen daw ye saba ye folo, filanan ani sabana.

N be kuma (Folo = **kumafonona**: min be kuma fo)

I be kuma (filanan = **kumafenona**: kuma be ke min fe)

A be kuma (sabanana = **kumakannona**: kuma be ke min kan)

2. Caman daw

caman daw ye saba ye, folo, filanan, ani sabanan

An be kuma (folo = **kumafonona**: minw be kuma fo)

A' be kuma (Filanan = **kumafenona**: kuma be ke minw fe)

u be kuma (Sabanana = **kumakannona**: kuma be ke minw kan)

Ka kuma waleya tinemasurun waati bee la

1. Waati temenenw

a.) Temenenba

Becogo

N(ne) kumana

I (e) kumana

A (ale) kumana

Tecogo

N (ne) ma Kuma

I (e) ma Kuma

A (ale) ma Kuma

Nininkalcogo

N (ne) Kumana wa?

I (e) Kumana wa?

A (ale) Kumana wa?

An (anw) kumana
A' (aw) kumana
U (olu) kumana

An (anw) ma Kuma
A' (aw) ma Kuma
U (olu) ma Kuma

An (anw) Kumana wa?
A' (aw) Kumana wa?
U (olu) Kumana wa?

b.) Temnen kuntaalajan

N (ne) tun be kuma
I (e) tun be kuma
A (ale) tun be kuma
An (anw) tun be kuma
A' (aw) tun be kuma
U (olu) tun be kuma

N (ne) tun te kuma
I (e) tun te kuma
A' (ale) tun te kuma
An (anw) tun te kuma
A' (aw) tun te kuma
U (olu) tun te kuma

N (ne) tun be kuma wa?
I (e) tun be kuma wa?
A (ale) tun be kuma wa?
An (anw) tun be kuma wa?
A' (aw) tun be kuma wa?
U (olu) tun be kuma wa?

c.) Temnen koro

N (ne) tun kumana
I (e) tun kumana
A (ale) tun kumana
An (anw) tun kumana
A' (aw) tun kumana
U (olu) tun kumana

N (ne) tun ma kuma
I (e) tun ma kuma
A (ale) tun ma kuma
An (anw) tun ma kuma
A' (aw) tun ma kuma
U (olu) tun ma kuma

N (ne) tun kumana wa?
I (e) tun kumana wa?
A (ale) tun kumana wa?
An (anw) tun kumana wa?
A' (aw) tun kumana wa?
U (olu) tun kumana wa?

2. Sisan waatiw

a.) Sisan jonjon

Becogo

N (ne) be kuma
I (e) be kuma
A (ale) be kuma
An (anw) be kuma
A' (aw) be kuma
U (olu) be kuma

Tecogo

N (ne) te kuma
I (e) te kuma
A (ale) te kuma
An (anw) te kuma
A' (aw) te kuma
U (olu) te kuma

Jininkalicogo

N (ne) be kuma wa?
I (e) be kuma wa?
A (ale) be kuma wa?
An (anw) be kuma wa?
A' (aw) be kuma wa?
U (olu) be kuma wa?

b.) Sisan samanen

N (ne) be ka kuma
I (e) be ka kuma
A (ale) be ka kuma
An (anw) be ka kuma
A' (aw) be ka kuma
U (olu) be ka kuma
N (ne) be kuma na
I (e) be kuma na
A (ale) be kuma na
An (anw) be kuma na

N (ne) te ka kuma
I (e) te ka kuma
A (ale) te ka kuma
An (anw) te ka kuma
A' (aw) te ka kuma
U (olu) te ka kuma
N (ne) te kuma na
I (e) te kuma na
A (ale) te kuma na
An (anw) te kuma na

N (ne) be ka kuma wa?
I (e) be ka kuma wa?
A (ale) be ka kuma wa?
An (anw) be ka kuma wa?
A' (aw) be ka kuma wa?
U (olu) be ka kuma wa?
N (ne) be kuma na wa?
I (e) be kuma na wa?
A (ale) be kuma na wa?
An (anw) be kuma na wa?

A' (aw) be kuma na
U (olu) be kuma na

A' (aw) te kuma na
U (olu) te kuma na

A'(aw) be kuma na wa?
U (olu) be kuma na wa?

3. Waati nataw

a.) Nata pereperelatigelen

Becogo

N (ne) be kuma sini
I (e) be kuma sini
A (ale) be kuma sini
An (anw) be kuma sini
A' (aw) be kuma sini
U (olu) be kuma sini

Tecogo

N (ne) te kuma sini
I (e) te kuma sini
A (ale) te kuma sini
An (anw) te kuma sini
A'(aw) te kuma sini
U (olu) te kuma sini

Ɔininkalicogo

N (ne) be kuma sini wa?
I (e) be kuma sini wa?
A (ale) be kuma sini wa?
An (anw) be kuma sini wa?
A' (aw) be kuma sini wa?
U (olu) be kuma sini wa?

b.) Nata faranfasibali

N (ne) bena kuma
I (e) bena kuma
A (ale) bena kuma
An (anw) bena kuma
A'(aw) bena kuma
U (olu) bena kuma

N (ne) tena kuma
I (e) tena kuma
A (ale) tena kuma
An (anw) tena kuma
A' (aw) tena kuma
U (olu) tena kuma

N (ne) bena kuma wa?
I (e) bena kuma wa?
A (ale) bena kuma wa?
An (anw) bena kuma wa?
A'(aw) bena kuma wa?
U (olu) bena kuma wa?

2. Sababuma sanga

Sababuma sanga ye waati kelen ye: waati temenen.

O waati temenen in sorɔcogo fili: Fɛnkefen mana fara tun na kan, ka o fara wale kan, o be sababuma sanga waati temenen di: F + tun na + w

*O don o , ni wari tun be n kun, u **tun na so jo**.*

Kobɔsilɔw: Sababuma waati temenen wale keli sirilen be wale min keli la, o be tinɛmasurun sanga waati kuntaalan na. A'ye misali laje. O mana bo yen,

N tun na so jo ani **N tun bena so jo** be se ka ke kelen ye.

*N tun na so jo ni wari tun be n kun = N tun be na so jo
ni wari tun be n kun.*

Waleyali

Ka kuma waleya sababuma sanga la

becogo

N (ne) tun na kuma
I (e) tun na kuma

tecogo

N (ne) tun tena kuma
I (e) tun tena kuma

Ɔininkalicogo

N (ne) tun na kuma wa?
I (e) tun na kuma wa?

A (ale) tun na kuma
An (anw) tun na kuma
A'(aw) tun na kuma
U (olu) tun na kuma

A (ale) tun tena kuma
An (anw) tun tena kuma
A' (aw) tun tena kuma
U (olu) tun tena kuma

A (ale) tun na kuma wa?
An (anw) tun na kuma wa?
A'(aw) tun na kuma wa?
U (olu) tun na kuma wa?

3. Diyagoyali sanga

Diyagoyali sanga na, wale be waleya kelen daw filanan na, caman daw folo la, ani caman daw filanan na. Nininkalicogo te diyagoyali sanga la.

Waleyal

ka son waleya diyagoyali sanga la.

becogo

son
an ye son wali an ka son
a ye son wali a ka son

tecogo

kana son
an kana son
a kana son

Kolosiliw: Diyagoyali sanga jonjon temenen ko, sorocogo were be a la.

F + WG: karamogo ka na

ko + F + WG: ko karamogo ka na.

4. Wale bonson sanga

Waati fila be wale bonson sanga la: sisan waati ani waati temenen.

a. Sisan waati

konoro **b** mana tugu wale la, o b'a jira ko wale be ka ke sisan.

N boba foro la, n be bin kan n fe.

b. waati temenen

konoro **len** walima **nen** mana tugu wale la, o be a jira ko a kera ka ban, a temena.

N selen so, n ye dunanke, soro n ne yen.

Kolosiliw:

1. An y'a **fo** ka teme ko wale bonson te waleya ni temenan si ye.

2. wale min be sisan waati la, wale bonson sanga la, tuma dow la, **la** be tugu o la kofe. O la in be wale ketuma sinsin.

N boba foro la, n be bin kan n fe.

3. wale min be waati temenen na, wale bonson sanga la, tuma dow la, **ko** ni **na** be sigi o kofe.

N selen ko foro la, n hakili jiginna dugutaa la.

4. To fana be se ka sigi wale bonson kofe ka sinsinni ke. O la, **ka** be soro

kumasen damine na.

ka n taato to so, n ni jama kunbenna.

K'a segennen to, a te ku tow la abada.

5. wale min be waati temenen na, wale bonson sanga la, o be se ka jate tuma dow, i n'a fo mankutu, n'a be togo cogoya jira. Ola ~~ko~~ te se ka sigi a kofe.

To silen ka di (mankutu)

A te se ka fo, to silen ko ka di.

Waleyali

Ka kuma waleya wale bonson sanga waati bee la, ani ka baara ke ni ka da.

isan waati

Ka kuma	Ka baara ke	Ka da
U kumato	N baara keto	N dato
I kumato	I baara keto	I dato
A kumato	A baara keto	A dato
An kumato	An baara keto	An dato
A' kumato	A' baara keto	A'dato
U kumato	U baara keto	U dato

Waati temenen

Ka kuma	Ka baara ke	Ka da
N kumanen		N dalen
I kumanen		I dalen
A kumanen	baara kelen	A dalen
An kumanen		An dalen
A' kumanen		A'dalen
U kumanen		U dalen

Jatemiɛ wɛrɛw wale kan

1. Demenanw

Demenan ye dɛɛ ye, min bɛ wale demɛ a waleyatola, ka faranfasiya di a ktuma kan.

Wale ktuma bɛɛ n'a ka demenan don.

a. tɛmɛnɛnba taw: ye, ma

N ye baara kɛ. N ma baara kɛ.

b. Tɛmɛnɛn kuntaalajan taw: tun bɛ, tun tɛ

A tun bɛ baara kɛ. A tun tɛ baara kɛ.

c. Tɛmɛnɛn koro taw: tun ye, tun ma

N tun ye baara kɛ. N tun ma baara kɛ.

d. Sisan jonjon taw: bɛ, tɛ.

N bɛ baara kɛ. N tɛ baara kɛ.

e. Sisan samanɛn taw: bɛ ka, tɛ ka.

N bɛ ka baara kɛ.

N tɛ ka baara kɛ.

f. Nata pereperelatigɛlɛn taw: bɛ, tɛ.

N bɛ baara kɛ bi. n tɛ baara kɛ bi.

g. Nata faranfasiɓali taw: bɛna, tɛna.

N bɛna baara kɛ. N tɛna baara kɛ.

h. sababuma taw: tun na, tun tɛna.

N tun na baara kɛ. N tun tɛna baara kɛ.

i. Diyagoyali taw: ka, kana.

An ka baara kɛ. An kana baara kɛ.

2. Wale walanwalancogo.

wale walanwalancogo, Maben hukumɔ koro: ka wale ganɛn jira, ka a sanga n'a kɛwaati jira k'a cogo jira, ka a taabolo jira, ka a jira ni wale dafa-ta wali dafalɛn don, ka a ka fɛnkɛfɛn jira, ka a hake ni a da jira.

*Madu **bɛ taa** foro la sini.*

bɛ taa...ka taga, tinɛmasurun sanga, nata pereperelatigɛlɛn, a bɛ bɛcogo la, dɔkɛ wale don, wale dafalɛn don, a ka fɛnkɛfɛn ye Madu ye, kɛlɛn daw sabanan.

3. Yereyewale.

An y'a jira ka tɛmɛ ko yereyewale la, fɛnkɛfɛn bɛ wale kɛ, k'a boli a yere kan. O la nonabila dɔ bɛ sigi wale koro, min bɛ fɛnkɛfɛn joyoro fa. O nonabila nɛci ye dafa ye.

a. Yere kan yereyewale

O b'a jira ko fɛnkɛfɛn bɛ wale kɛ a yere kan.

N bɛ n sigi.

b. Seginɲogonmawale

O b'a jira ko fɛnkɛfɛnw bɛ wale kɛ ɲogon kan.

U ye ɲogon fo.

Tumadow, nonabila min bɛ yere kan yereyewale nɛfɛ, yere bɛ soro o kofɛ ka sinsinni kɛ waleyali la.

kalabaanci ye a yere kɛ fɛto ye. cɛ in b'a yere jira.

4. Da kelen walew

Wale dow bɛ yen, olu tɛ se ka waleya ni fɛnkɛfɛn si ye, fo minw bɛ kelen daw sabanan na, wali caman daw sabanan na, fo ni o ye a soro u koro bi-sigira. A bɛ fo olu ma Da kelen walew.

ka tobi

a bɛ tobi

u bɛ tobi

ka simi

a bɛ simi

u bɛ simi

Ka yeelen

a bɛ yeelen

u bɛ yeelen

5. Wale fankelenma

Wale fankelenma bɛ se ka wele wale finɛto. Wale don min tɛ se ka waleya sanga bɛɛ la, ani waati bɛɛ la. A dow ye:

a. **ko:** ko ye wale ye, ani k'a fo ye kelen ye koro la, nka waleyalan ka tɛ se ka sigi a nɛfɛ.

Ko tɛ se ka waleya tɛcogo la. A bɛ waleya tinɛmasurun sanga dɔron de koro, sisan waati ni tɛmɛnen kuntaalajan na. Nka hali o la, a tɛ waleya ni demenan bɛ ye.

sisan waati

N ko ɔwo

I ko ɔwo

a ko ɔwo

an ko ɔwo

a' ko ɔwo

u ko ɔwo

Tɛmɛnen kuntaalajan

N tun ko ɔnhɔn

I tun ko ɔnhɔn

a tun ko ɔnhɔn

an tun ko ɔnhɔn

a' tun ko ɔnhɔn

u tun ko ɔnhɔn

b. **Hon:** hon be se se ka waleya diyagoyali sanga doron de la, kelen daw filanan na.

Hon!

6. Nata faranfasibali sorocogo were.

Fenkefen mana fara na kan, ka wale tugu o la, o be nata faranfasibali di.

F + na + w

N na taa so don do.

7. Nenorow

A ka ca a la nenorow be noro wale doron de la a jef. Nenoro dow file: la, ma, so, ko, ba...

- ka ladon, ka labo, ka lase, ka lamin,

ka labila, ka lasigi, ka lasoro...

- Ka majigin, ka mayelen, ka masoro,

ka madon, ka mabo ka mamins...

- Ka sodon, ka sobo, ka sogere...

ka kodon, ka kodogo ka kosegin...

- Ka basigi, ka babugo, ka bayelema...

wale nenoroma be se ka ke togo ye. O la a ni fenkefen, walima dafa te ye nogon fe. Waleyalan te se ka sigi a jef.

A ma kalan masoro bi.

Masoro de be i la.

8. Temenen surun.

Wale min temena hali a ma men, o be wele temenen surun. A be tinemasurun sanga kono.

Temenen surun sorocogo do file (a sorocogo ka ca): Fenkefen mana fara bora kan, ka o fara wale ganan kan, o be temenen surun di: F + bora + wg

N bora ka dumuni ke

F + bora + wg

Kobili: Nin temenen surun in foli man ca mogow fe, bawo a be na ni geleya ye kuma faamuyacogo la yoro caman. O de kanma, a ma don tinemasurun sanga waatiw fe.

Waleyali

Ka baara ke waleya sanga bee la ani waati bee la.

Tinemasurun sanga

Temenenba	Temenen kuntaalajan	Temenen koro	Sisan lonjon
N ye baara ke	N tun be baara ke	N tun ye baara ke	N be baara ke
I ye baara ke	I tun be baara ke	I tun ye baara ke	I be baara ke
a ye baara ke	a tun be baara ke	a tun ye baara ke	A be baara ke
an ye baara ke	an tun be baara ke	an tun ye baara ke	An be baara ke
a' ye baara ke	a' tun be baara ke	a' tun ye baara ke	A' be baara ke
u ye baara ke	u tun be baara ke	u tun ye baara ke	U be baara ke

Sisan samanen	Nata perepe relatigelen	Nata faran fasibali	Sababuma sanga
N be ka baara ke	N be baara ke	N bena baara ke	N tun na baara ke
I be ka baara ke	I be baara ke	I bena baara ke	I tun na baara ke
A be ka baara ke	A be baara ke	A bena baara ke	A tun na baara ke
An be ka baara ke	An be baara ke	An bena baara ke	an tun na baara ke
A' be ka baara ke	A' be baara ke	A' bena baara ke	a' tun na baara ke
U be ka baara ke	U be baara ke	U bena baara ke	u tun na baara ke

Diyagoyali sanga

Baara ke. an ka baara ke. a' ka baara ke.

Wale bonson sanga:

- Sisan waati: baara keto;
- Waati temenen: baara kelen.

Ka k'a fo waleya sanga bee la ani waati bee la.

Tinemasurun sanga

Temenenba	Temenen kuntaalajan	Temenen koro	Sisan lonjon
N y'a fo	N tun be a fo	N tun y'a fo	N b'a fo
I y'a fo	I tun be a fo	I tun y'a fo	I b'a fo
A y'a fo	A tun be a fo	A tun y'a fo	A b'a fo
An y'a fo	An tun be a fo	An tun y'a fo	An b'a fo
A' y'a fo	A' tun be a fo	A' tun y'a fo	A' b'a fo
U y'a fo	U tun be a fo	U tun y'a fo	U b'a fo

Sisan samanen

N be k'a fo
I be k'a fo
A be k'a fo
An be k'a fo
A' be k'a fo
U be k'a fo

Nata perepe relatiglen

N b'a fo.
I b'a fo.
A b'a fo.
An b'a fo
A' b'a fo
U b'a fo.

Nata faran fansibali

N ben'a fo
I ben'a fo
A ben'a fo
An ben'a fo
A' ben'a fo
U ben'a fo

Sababuma Sanga

N tun n'a fo
I tun n'a fo
A tun n'a fo
An tun n'a fo
A' tun n'a fo
U tun n'a fo

Diyagoyali sanga

A fo.an k'a fo.a'k'a fo.Wale bonson sanga:

- Sisan waati: Foto;- Waati temenen: Folen.

ka k'i da (yereyewale) waleya sanga bee la ani waati bee la.

Tijemasurun sanga**Temenenba**

N ye n da
I y'i da
A y'a da
An y'an da
A' y'a' da
U y'u da

Temenen kuntaalajan

N tun be n da
I tun b'i da
A tun b'a da
An tun b'an da
A'tun b'a' da
U tun b'u da

Temenen koro

N tun ye n da
I tun y'i da
A tun y'a da
An tun y'an da
A' tun y'a' da
U tun y'u da

Sisan Jonjon

N be n da
I b'i da
A b'a da
An b'an da
A' b'a' da
U b'u da

Sisan samanen

N be ka n da
I be k'i da
A be k'a da
An be k'an da
A' be k'a' da
U be k'u da

Nata perepe relatiglen

N be n da.
I b'i da
A b'a da
An b'an da
A' b'a' da
U b'u da

Nata faran fasibali

N bena n da
I ben'i da
A ben'a da
An ben'an da
A' ben'a' da
U ben'u da

Sababuma sanga

N tun na n da
I tun n'i da
A tun n'a da
An tun n'an da
A' tun n'a' da
U tun n'u da

Diyagoyali sanga

I da. an k'an da. a' k'a da.

Wale bonson sanga:

- Sisan waati N dato;

- waati Temenen: N dalen.

Ka ka ko waleya sangaw n'u ka waati bee la (fenkanwale)

Tjɛmasurun sanga**Tɛmɛnɛnba**

N kora
I kora
A kora
An kora
A' kora
U kora

**Tɛmɛnɛn
kuntaalajan**

N tun bɛ ko
I tun bɛ ko
A tun bɛ ko
An tun bɛ ko
A' tun bɛ ko
U tun bɛ ko

**Tɛmɛnɛn
koro**

N tun kora
I tun kora
A tun kora
An tun kora
A' tun kora
U tun kora

**Sisan
ɔɔɔɔɔɔ**

N bɛ ko
I bɛ ko
A bɛ ko
An bɛ ko
A' bɛ ko
U bɛ ko

**Sisan
samanen**

N bɛ ka ko
I bɛ ka ko
A bɛ ka ko
An bɛ ka ko
A' bɛ ka ko
U bɛ ka ko

**Nata perepe
relatigelen**

N bɛ ko
I bɛ ko
A bɛ ko
An bɛ ko
A' bɛ ko
U bɛ ko

**Nata faran
fansibali**

N bɛna ko
I bɛna ko
A bɛna ko
An bɛna ko
A' bɛna ko
U bɛna ko

**Sababuma
Sanga**

N tun na ko
I tun na ko
A tun na ko
An tun na ko
A' tun na ko
U tun na ko

Diyagoyali sanga

Ko.an ka ko. a' ka ko.

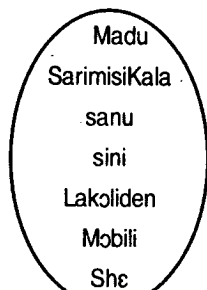
Wale bonson sanga:

- Sisan waati: koto;
- Waati tɛmɛnɛn: kolen.

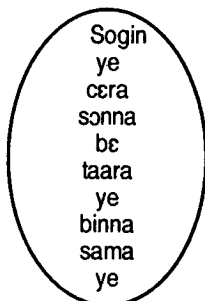
Dege-degeliw

1. A'ye wale ganen kulukutu 20 soro.
2. A' ye wale ganen ɔɔɔɔɔɔ 10 soro.
3. A'ye wale ganen ɔɔɔɔɔɔ 5 soro.
4. A' ye bɛkumasan kelen soro, k'a yɛlɛma ka a kɛ tɛkumasan ni nininkali kumasan
5. A'ye tɛkumasan kelen soro, k'a yɛlɛma ka a kɛ bɛkumasan ni nininkali kumasan ye.
6. A' ye nininkalikumasan kelen soro, k'a yɛlɛma ka a kɛ bɛkumasan ye ani tɛkumasan.
7. Wɛɛɛɛɛɛ
  - a. A' ye nin walew waleya sisan ɔɔɔɔɔɔ ni sisan samanɛn na tjɛma-

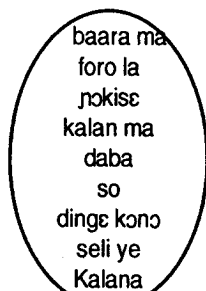
- surun sanga la: ka seli, ka tinɛ fo, ka baara ke.
 b. A' ye ka taama waleya tinɛmasurun waati temenenw na.
 c. A' ye ka seɓe ke waleya sababuma sanga la.
 d. A' ye ka wuli waleya tinɛmasurun waati nataw la.
 e. A' ye ka i jija waleya diyagoyali sanga la.
 8. A' ye kumasenw dilan ni nin koori saba kono dɔnɛw ye.

Fenkefen

Walew

dafaw

9. wale minw ɲe finnen don nin masalabolo in na, a' y'o dɔw walanwalan a seko damajira la.

Seliba don

Seliba don, i **be** denmisenw **taato** ni u **seginto** ye bolɔnw kono fan beɛ fe.

Mogokorɔbaw tɛ selimayaala ke, nka siginogonw **be ɲogon fo**, ka yaa-faninin ke ɲogon fe, ka sanben-sanben da ɲogon ye. Dow **be taa** u buranw **fo** ni woro ni suman ye, walima wari.

Surukuba ko, ko selidon tɛ furumuso **ɲini** don ye, bawo beɛ be fini numanw don, beɛ **parilen** don.

Ni cemisenw **tun ma** si u ɲena mankan-kolon-ci la, u **tun** na saga **boson** u **tun** na a' golo **gengen**.

Ni an maakorɔbaw ye tilelafana numan dun, ka dute min, alihamu-dulilahi

Wulil Zanke, midi sera. I ɲe ma ko, i ma daraka dun, kuma tɛ seli ma. Nka e fɛrslen don. Kori e na ke, maa ye! A fo e bɛna se ka ne

joyoro fa ni ne ntanyara don min na? I tow bee be ka selimayaala ke, e dalen be sunogo la. Teme ka wuli!

10. A' ye nin walew yelema ka u ke wale bonson ye, ka to fara u kan, ka tila ka len fara u kan walima nen

ka pan, ka boli, ka sigi, ka nun, ka gen, ka soli

11. A' ye nin kumasenw dafa walew kana fo jogon ko.

- a.) Ni..... n tun na danni ke.
- b.) A' tun te fen don salon, nka jinan.....
- c.) N tun b'a fe ka i ladiya, nka.....

Sementiyalanw

Sementiyalan ye dɔɲe ye min be sigi wale walima mankutu kerefe, k'u son ji la; k'u sementiya.

A ye tɔɲe fo para (wale kɛcogo jirala).

A bɔra sisan (wale ketuma jirala)

Barikon falen dewu. (mankutu kɔɔ sɛsinna)

I. SEMENTIYALAN ƆECI N'A SIGICOGO

Sementiyalan Ɔeci ye sonjila ye, wali sementiyali.

A be se ka sigi dɔɲe Ɔefe, i n'a fo a be se ka sigi a kɔfe.

sisan kuma Ɔefora, a faamuyara.

Kuma Ɔefora sisan, a faamuyara.

Sementiyalan dow ye dɔɲe kelen ye, dow ye caman ye.

Na sini.

A be na tuma dow wulafe.

II. SEMENTIYALAN SUGUYAW

Sementiyalanw ka ca

1. Kɛcogo jiralanw

olu be wale kɛcogo jira.

A binna puke.

Kɛcogo jiralan dow file: *doyi, dewu, pewu, puke, pi, piya, para, po, payi...*

Kokosili: Mankutu dow, togo dow, hali wale dow be se ka ke, i n'a fo sementiyalanw; o la u be, kɛcogo jirali ke.

A ye baara ke, ka teme.

A ye baara ke koruman.

A ye baara ke ka ne.

2. Ketumajira sementiyalanw

Olu be wale ketuma jira.

a. waati temenen sementiyalanw: *kunun, kunnasini, Fɔɔ, fɔɔ-fɔɔ, gale, galegale, korɔlen, koroman, salon, salonnasini, kosa in na...*

N ye foroba bin salon.

b. Sisan waati sementiyalanw: *Bi, sisan, sisanninɔ, sisansisan, halibi...*

N'i ma taa **sisan** i t'a soro yen.

c. waati nata sementiyalanw: *sini, sinikene, sinikene ko, sooni, sinima, kola, kudayi...*

Tile be bin sooni.

3. Sementiyalan minw be wale keyoro jira

yan, yannino, nin yoro, yoro in na, yanfe, fan bee, fan o fan, fan o fan fe,, efe, kofe, nefan fe, koyanfan fe, yoro were, fan were, banako, kenema, afela, lamini, kerefe,, kereda fe, kunna...

A farala kinyanfan fe.

4. Sementiyalan minw be mankutu sinsin

Sementiyalan minw be wale kecogo jira, olu caman be mankutu sinsin: *oyi, dewu, pewu, puke...*

koruman, kojugu, kosebe, haali,...olu fana be mankutu sinsin

Musokoroba in ka ni haali.

5. nininkalisementiyalanw:

a. Sementiyalan minw be yoro nininkali ke: *min?, minni? ...*

I be taa min?

b. Sementiyalan min be hake nininkali ke: *joli?*

duloki ye joli ye?

c. Sementiyalan minw be sabu nininkali ke: *mun? munna? mun b'a to? Mun y'a to? kun jumen? Mun kama? kun ye mun ye? kun jumen na?...*

I y'a bugo munna?

d. Sementiyalan minw be cogoya nininkali ke: *di? cogo di? cogo jumen? ne jon? ne jon ma?...*

Ce in ko di? Baara kera cogo di?

6. Sementiyalan minw be hakeya jira

sementiyalan dow be yen, olu be hakeya jira: *caman, ca, camanba, fiti-nin, damado, doonin...*

Taama dooni.

7. Sementiyalan minw be sonni ni banni jira

Sementiyalan dow be yen, olu be moggo sonni n'a banni fo.

a. Minw be sonni fo: *onhon, owo, sebela, sebesebe la, tinena, tine yere la, kosebe, onke, ke, dere...*

E de ye Madu ye wa? onhon ne don.

- b. Minw be banni jira: *Ayi, ayi-ayi, onon, ayi dere, fewu, nte, kaari...*
Madu ko ayi.

8. Sementiyalan minw be siga jira

Sementiyalan dow be yen olu be siga-siga jira: *A do la, i n'a soro, ko te ten, laala...*

A do la san be na bi.

Kolosili: Sementiyalan dow be yen ketumajiralanw don nka, a ma perepere-latige i n'a fo: Tuma dow, o tuma caman, son, tuma do la ten, o tuma o, o tuma na, su ni tile, bilen, tugun, kokura, kelen, kabini, joona, kola, i koro....

A ma taa tuguni.

Dege-degeliw

Sementiyalan dow ke ka nin mankutuw sinsin kumasan dow kono, i yere ta dilalenw:

finnenka di, ka ni, man bon, man jan, ka je, ka jugu.

2. sementiyalan dow ke ka nin walew sementiya kumasan dow kono, i yere ta dilalenw:

ka bin, ka kuma, ka yelen, ka sebe ke, ka dimi, nalen, taalen, se-ginto, sigito.

3. A' ye nin sementiyalanw don kumasan dow kono a' yere ye:

sisan, sisansisan, tuma dow, puke, korolen, bi, sooni, yanfe, min? yoro jumen? munna? damado, owo, ayi, dere.

4. Masalabolo do dilan i yere ye, i ka i sagola sementiyalan duuru don a kono.

Kobilaw

Kobila ye dɔɔɔ ye min bɛ sigi togo walima nonabila kɔfɛ. A bɛ kobilalen ni dafalen don ɲogon na, hakilina dafali sira kan.

Senɛkɛla sawara sanji nali la,

Senɛkɛla sawara sanji la.

Kobilaw ye kulu fila ye:

1. Kobila ɲonɲonw

Kobila ɲonɲonw ye: *kan, ye, ɲɛ, kɔ, fɛ, kono, la, ma, na, koson...*

2. Kobila dorogolenw

Kobila ɲonɲon ni togo mana dorogo, o bɛ kɛ kobila dorogolenw ye, i n'a fo: *Sanfɛ, duguma, kɛɛfɛ, ɲɛfɛ, kɔfɛ, jukɔɔ, senna, kunna, kunfɛ, kalama, cɛma...*

Sanfɛ: *san + fɛ*

Kolosili: N'i y'a mɛn kobila, ɲɛbila ka kan ka soro yen: fo ni kabini ye ɲɛbilaw do ye. Bamanankan ɲɛbilaw ka dɔgo; an ka ɲinini senfɛ, an sera ka min soro an yɛrɛ ka jate la, n'o bɛ se ka kɛ ɲɛbila ye olu ye fo ni kabini ye. Fo ni kabini ye tugulanw fana ye.

Kabini Amudalayi **fo** lafiyabugu a bɛ kasi la.

Dege-degeliw

1. Kobila ɲonɲon duuru soro, ka u yɛlɛma ka kɛ dorogolenw ye.
2. kobila do sigi nin kumasenw kono. Hakilina ka tilen:
A ye doni ta a.....A taara dugu.....
Madu taara lakoli.....Pankurun yɛlɛna.....
Jɛge bɛ, ji..kurun bɛ ba.....Ntolatan..... Madu ye bi don. na-
famafen caman bɛ bo dugukolo.....
3. ka masalabolo do dilan «la, ye, kono, kan, senna» bɛ min kono ka tila ka u kelen-kelen walanwalan.

Kalansen 11

Tugulanw

Tugulan ye danc ye min be danc suguya kelenw, walima danc kulu suguya kelenw, walima felasenw tugu nogon na.

Madu ni Fati

Baginda lakoliden somogow ani lakoli nemogow ye nogon ye.

I be tije fo yaasa kele be ban.

Tugulanw ye suguya caman ye. Tugulan dow ye danc kelen ye, dow ye danc caman ye.

- Tugulan dow be faranogonkan jira i n'a fo: *ni, ani, kasoro...*

Madu ni Abu be sene la.

N ye fini san a ye ani sabara ni musoro.

- Tugulan dow be doboli walima fonogonko jira i n'a fo: *nka, nka sa, k'a soro, sango, o bee ko, ni... te.*

A be baara ke nk'a te sara.

N tumu kana don a la sango bubaga.

n taara so n'o te a tun na nenabo.

A ma fali soro sango, soko.

Kolosili: Nka ni danc dow be se ka fara nogon kan, ka ke fonogonko tugulan kulu do ye, i n'a fo: *nka o n'a ta bee, nka o n'a ta o ta, nka hali o la, nka o bee n'a ta...*

An ye nogon ye kuma in na, nka o n'a ta bee a ma son.

- Tugulan dow be sababu jira, i n'a fo: *bawo, bari, barisa, sabu, minke, katuguni, kamasoro, ka a sababu ke...*

A ma taa ne, bawo a ma sebe ke.

A taara so, sabu a fari man di a la.

Wesebugu cira, k'a sababu ke kele ye.

- Tugulan dow be kunceli walima nokun jira in'a fo: *o la, o la sa, o de la, o de y'a to, o de y'a ke, o y'a to, o y'a ke, fo o tuma, (ni... don)..*

N ye tulu mun a da la, o la a ma nkalon tige.

Madu ye kuma numan fo, o de y'a to tulon diyara.

I ma n ka ladilikan lamɛn, n'o don teriya ka dabila.

- Tugulan dow be dolakelenya jira (u b'a jira ko fenw ka kan), i n'a fo: *wali, walima.*

*A be na kari **walima** ntenen.*

*Negɛ **wali** fugan, o bæɛ ka ni.*

- Tugulan dow be sababuyali jira i n'a fo: *sango, ni.*

*N be mobili san, **ni** n ye wari soro.*

*A be no soro ninan **sango** a ka wuli joona.*

- Tugulan dow be kekun walima lapini jira i n'a fo: *yaasa, walasa, waasa..*

*N b'a soronadon **walasa** karamogo ka hine a la.*

- Tugulan do be yen o ye **ko** ye: a be se ka wele tugulan fogofogo, (a bi-lali n'a bilabaliya te foyi tɛn kumasen ye koro la)

*A ko **ko** a be kuma.*

*A be u koro **ko** a jɛ be ko la.*

Kolosili: Tuguli nonabila ye tugulan ye. A be felasen filaugu. O forɛ ka tɛmɛ.

Dɛgɛ-dɛgeliw

1. Togo filaugu ni faranogonkan tugulan do ye.
2. Togokulu filaugu ni faranogonkan tugulan do ye.
3. Felasen filaugu ni faranogonkan tugulan do ye.
4. Togo filaugu ni fanogonko tugulan do ye.
5. Felasen filaugu ni fanogonko tugulan do ye.
6. Tuguli ke ni kamasoro, katugu, bari ye.
7. O la sa, o de y'a to, ni, ni... don, ye tugulan sugu jumenw ye? Tuguli ke n'u kelen-kelen ye.
8. Togo filaugu ni dolakelenya tugulan do ye.
9. Masalabolo in koro tugulan do sigi tomiw no na.

Tunga

Madu taara tunga la,.....a te san 20 bo. A ye fen soro.....a ye muso furu.....ka so jo. Konowari sigi diyara Madu la.....a te se-ginso kuma fo. A be somogow sama....

10. Masalabolo do dilan, nin tugulanw ka soro a cɛla: «ni, nka, n'o te, sango».

Kuluw, kumasen kono

I. KUMASEN

kumasen ye dancw sigi-sigilen ye jogon ko ka hakilina dafalen bange. A be, damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye.*

Kumasen ye dancukulu ye, wale kelen, walima wale caman be min kono, n'a be ko do fo.

Wale kelen be kumasen min kono, o ye kumasen gansan ye.

Wale caman be min kono, o ye kumasen dorogolen ye tugulan kelen wali caman be se ka ye a kono.

N be negeso boli (kumasen gansan)

N be negeso boli k'a soro n ma dumuni ke. (kumasen dorogolen)

II. KULUW

Bamanankan na, kuluw be se ka ke fo naani ye kumasen kono. Kuluw ye danc sigilenw ye jogon ko, minnu taalan ye jogon ye kumasen kono. Togokulu be yen, walekulu be yen, kobilakulu be yen, ani mankutukulu.

1. Togokulu

Togokulu la, danc tow bee be munumunu togo kelen dafe. Togokulu ye togo kelen ye, walima togo n'a jidiw. Togokulu ye togo kelen, wali togo ni danc minw be munumunu a dafe.

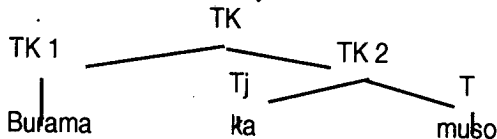
Madu kumana.

Maduflin korokaba Dulayi taara.

Kokosili: kumasen kono, a be fo togokulu ma kulu folo.

Ni togokulu bolofara ka ca, a jiri be se ka dilan, (COMUSIKI ka jiri).

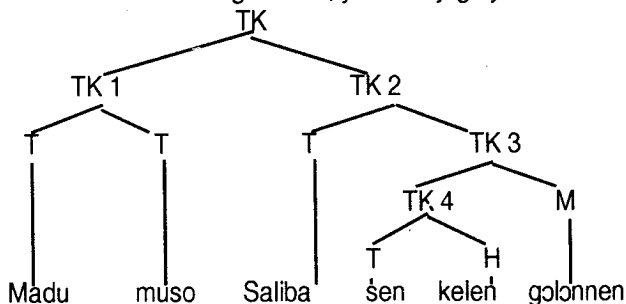
Burama ka muso ye den soro.

* Jaabi (DNAFLA)

TK= Togo kulu; T = Togo; TJ = tigiyajiralan

Madu muso Saliba sen kelen golonnen, ye muso jugu ye.

M = mankutú; H = hakélan

2. walekulu

walekulu ye wale kelen, walima wale n'a demenan n'a dafa ye, walima wale n'a ka sementiyalan.

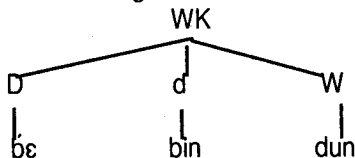
A wulla.

Muso be sogo san.

Kolosili: Kumasen kono, a be fo walekulu ma kulu filanan.

Ni walekulu bolofara ka ca, a jiri be se ka dilan.

Saga be bin dun

WK= walekulu

D= demenan

d= dafa

w= wale

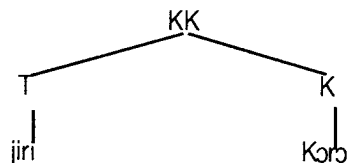
3. Kobalakulu

Kobalakulu ye kobila kelen, walima togo n'a kobila.

A be ga sanfe.

Kolosili: kumasen kono, a be fo kobalakulu ma kulu sabanan

Ni kobalakulu bolofara ka ca, a jiri be se ka dilan.

KK = Kobilakulu

K = Kobila

4. Mankutukulu

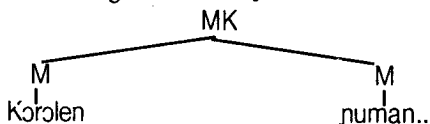
Mankutukulu ye mankutu n'a jidiw ye.

A ye saga **belebele kalankalannen** san.

Kolosili: A be fo mankutukulu ma kulu naaninan

Ni mankutukulu bolofara ka ca, a jiri be se ka dilan.

Negeso Korolen numan....

MK = mankutukulu, M = mankutu.

5. Kumasen sensencogo

kumasen sensenni ye, ka kuluw danfara, a kono *

kalan ke/(2)

Karamogo koroba/(1) ye kalan ke/(2)/ kalanso kono/(3).

Numunke denmuso filanan/(1)/furula/(2)/ an ka dugu la/(3)

Negeso/(1)/korolen numan/(4)/ be/ (2)/ sugu la/(3).

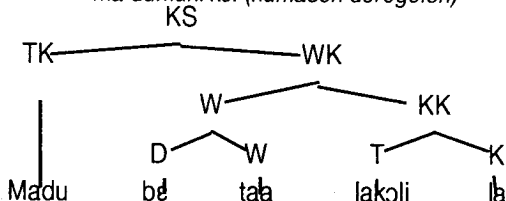
6. Kumasen jiri dilancogo

kumasen gansan ni dorogolen be be se ka ke jiri ye.

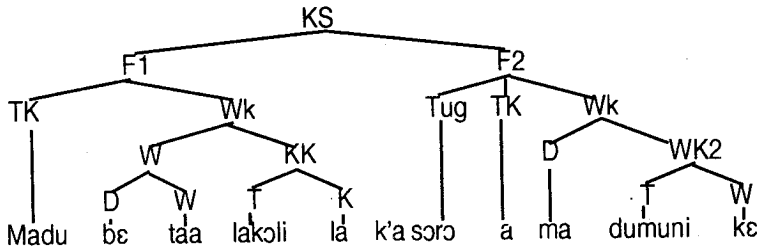
Madu be taa lakoli la. (kumasen gansan)

Madu be taa lakoli la, k'a soro a

ma dumuni ke. (kumasen dorogolen)

Dege-degeliw

1. kumasen gansan duuru ani dorogolen duuru soro.
2. A'ye kumasenw sensen.

Baara ke ni dusu ye.

Senekela ye danni ke bawo kaba finna.

Sufe, sa jamanjan belebele korolen tun be dugu kono.

Madu ka forogo dulonnen be kogo la.

3. Aw ka kumasenw jiri dilan.
  - 1) N taara foro la, n ma sen ke.
  - 2) Muso ye taafe san sugu la.
  - 3) N'i ma sebe ke i na ko do ke.
  - 4) Misiw girinna, fulace b'u nefe, nka u ye dan ke.

II. FELASENW:

Felasen ye wale kelen, walima wale kelen n'a kunkanfɛnw. Fɛla kelen bɛ felasen kɔnɔ. Fɛla ye fɛnkɛfɛn naniya, a hakilina n'a cogoya ye.

kuma; Madu sigira; Madu Sigira debɛn kan.

Felasen suguyaw.

Felasen suguya ye saba ye: felasen nana, felasenba ani felasen sirilen.

1. Felasen nana:

Felasen nana sirilen tɛ felasen wɛrɛ la, dɔwɛrɛ fana sirilen tɛ a la.

N bɛ baara kɛ.

Ntɛnɛndon musow taara sugu la sanni na .f

Kɔlsiliw: kumasan kɔnɔ, felasen nana caman bɛ sɛ ka dɛn nɔɔn na; ka sɛbɛn ka da nɔɔn kan. I b'a sɔrɔ nkori, walima tomi fila, walima jolan wɛrɛw bɛ u ni nɔɔn cɛ tuma dow.

kalan ma kɛ, n bɛ taa so.

Peresidan ko kunun : Mali bɛ diya.

Fara nɔɔnkan tugulan, wali kuncɛli tugulan bɛ sɛ ka ye felasen nana fila ni nɔɔn cɛ.

*Madu ye a dɛnw ladon kɔɔnuman **kasoro** k'u don lakoli la.*

*wari sɔrɔla **o la** kasi dabilala.*

Ni felasen nana bɛ a danma, nɛci kɛrɛnkɛrɛnɛn tɛ a la. Ni felasen nana fila dɛnnɛn don nɔɔn na, walima ka u tugu nɔɔn na, nɛci bɛ kɛ kelen na.

O nɛci dow file

Dafatuma: *N taara foro la tile bolen*

Dafasabu: *Mali bɛ diya, fanga jugu binna.*

dafanokun: *Sanji nana, bin falenna.*

Dafa fɔnɔɔnko: *I bonyara, i bɛ fini fitinin don.*

2. Felasenba ni felasen sirilen

Felasenba ni felasen sirilen bɛ kumasan min kɔnɔ, o bɛ wele kumasan dorogolen.

Kumasan dorogolen kɔnɔ, felasenba ni felasen sirilen tugulen don nɔɔn na ni sirili tugulan ye.

Felasenba:

Felasen don, felasen wɛrɛ sirilen bɛ min na.

Kumasenw ni felasenw

I. KUMASENW

kumasenw ye wooro ye.

1. bekumasen

Bekumasen ye kumasen ye, folen keli jiralen be min kono.

N be taa sugu la.

2. Tekumasen

Tekumasen ye kumasen ye, folen kebaliya jiralen be min kono.

N te taa sugu la.

3. nininkalikumasen

Nininkali be kumasen min kono, o ye nininkali kumasen ye. A be laban ni nininkali tomi ye (?)

I be taa sugu la wa?

4. Tɛnininkalikumasen

Tɛnininkali kumasen ye kumasen ye, min konona na, nininkali be sinsin wale kebaliya kan.

I te taa sugu la wa?

5. Kabalikumasen

Kabalikumasen ye kumasen ye, min konona la, dusukunnako be da kenɛ kan: sawa, dusukasi, jigitige, jatige, hine, dimi...

I ye n tɔno de! (dusukasi).

Tulon in diyara sa! (sawa).

N'i ma na, a sato file! (jigitige).

Kabalikumasen be laban ni kabalitomi ye (!).

6. Diyagoyalikumasen

Suli walima balili be kumasen min kono, o be wele diyagoyalikumasen. A be fo ni fanga ye.

wuli k'i jo!

kana wuli k'i jo!

Felaseɓen sirilen

Felaseɓen don, min sirilen be felaseɓen were la.

Ne be sunogo n'i / ye n'fi.

N b'i bugo / n'i kumana / k'a soro n ma yamaruya di i ma

Felaseɓen sirilen folo: *n'i kumana*

Felaseɓen sirilen filannan: *k'a soro n ma yamaruya di i ma*

Kolosiliw: kumaseɓen: dorogolen kono, Tugulan be jate felaseɓen sirilen fe. A be fo ko tugulan be felaseɓen sirilen tugu walima k'a bange.

3. Felaseɓen sirilen nɛciw

nɛci min be felaseɓenba la, o ye ka felaseɓen sirilen dajuru minɛ.

nɛci o nɛci be togo la, o beɛ be se ka ke felaseɓen sirilen nɛciw ye.

- Felaseɓen sirilen min tugulen don ni **ko** ye o nɛciw ye:

Fenkefen:

Nin balila n na kosebe ko Madu ye nkalon tige.

Wale dafa:

A ko, ko Madu taara

- Felaseɓen sirilen minw ni tuguli nonabila don, olu nɛciw ye:

Cogofa

Felaseɓen sirilen tugulen ni tuguli nonabila ye, o be se ka ke cogofa ye, i n'a fo mankutu. o la i b'a soro mankutu do be se ka bila a no na.

Nin ye kalanden ye min hakili ka di. (hakiliduman)

Togo dafa

Felaseɓen sirilen tugulen ni tuguli nonabila ye, o be se ka ke togo walima nonabila dafa ye. Felaseɓen sirilen be togo min dafa, o be soro felaseɓenba kono.

ce min be kuma na o de ye nkalontigela ye.]

min be kuma na be ce faranfasiya; k'a pereperelatige.

Danna

Felaseɓen sirilen tugulen ni tuguli nonabila ye, o be se ka cogo do da felaseɓenba walekela la (fenkefen)

Tinetigi ye min sonna keleban ma ye.

Felaseɓen sirilen minnu tugulen don ni waatijira tugulan ye, olu be, felaseɓenba wale ketuma fo.

N be foro la kabini tile ma bo.

Yan felaseɓenba wale kera ka kon felaseɓen sirilen wale nɛ.

A ye kono ye , tuma min na a tun te ka donsoya ke.

Yan felasen sirilen wale kera felasenba ta ne.

*Seyidu da falen tun don woro la tuma min na
a tun be ka gafe kalan.*

Yan, felasenw wale be ka ke ngon fe.

- Felasen sirilen minnu tugulen be ni layinjira tugulanw ye: Olu be felasenba wale dafa, k'a jira kun min na fenkefen be a ke.

N be baara ke yaasa n be wari soro.

Yaasa do be fara saraw kan, baarakelaw murutira.

- Felasen sirilen minnu tugulen be ni sababuyajira tugulanw ye: olu be felasenba wale dafa ka a jira ko a keli ni a kebaliya sirilen be sababu do la.

Ni do ka ba ma faga, do ka na te diya.

- Felasen sirilen minnu tugulen be ni fongonkojira tugulanw ye: Olu be felasenba wale dafa, k'a jira ko kodon be ani felasen sirilen ce;

A be yaala a kelen k'a soro fiyento don.

- Felasen sirilen minnu tugulen be ni nokunjira tugulanw ye: olu be felasenba wale dafa k'a jira a waleyalen wolola fen min na.

A ye sogo tolilen dun o de ya to a kono bolila.

Dege-degeliw

1. kumasenw ye suguya joli ye ? kumasen kelen soro suguya kelen-kelen bee la.
2. A'ye nin kumasenw suguya fo.
  - ka ba kalifa suruku la.
  - kana faama dunun fo ni wabso ye.
  - N ka donsoya ma se jincfaga ma.
  - Ce do fasalen miye te a la.
3. A' ye bekumasenw yelma ka u ke tekumasenw ye. ka tekumasenw yelma ka u ke bekumasenw ye.
  - Konofaralen mago te mago ka no jelen na.
  - don o don tulo be taa kalanso.
  - Nono te degc tinc.
  - Keko de ye foko ye.
  - ne te jugu don.
4. A'ye kumasenw felasenw danfara k'u suguya fo, ka tiiri kelen ci walew

koro, ka tiiri fila ci tugulanw koro.

- *Karamogo ye baara ke nka kalandenw ma jesoru.*
- *Fali sara, boci banna.*
- *Fura ma di a ma, o de y'a ke bana ma ban.*
- *N'i y'a men i togo gongonduuru, i sen fila de be duguma.*
- *Gafe b'a bolo tuma bee, k'a soro kunfin don.*
- *A' ye taa foro la joona walasa a be caman ke.*

5. A'ye kumaseen dorogolen duuru soro, ka felaseenw suguya fo.
6. A'ye kumaseen fila soro felaseenw nana fila be minnu kelen-kelen kono. Ka felaseenw jeci fo, ni jeci be u la.
7. A' ye, nin kumaseenw dafa, ka felaseenw suguya n'u jeci fo.
  - *Den kumana k'a soro.....taama.*
  - *Ka wulu falen jakuma la.....sigira.*
  - *Ni saya te i ma .....don.*
  - *I ka muhu yaasa i. ....*
  - *Kabini i ma wolo .....*
8. A'ye nin tugulanw don kumaseen dorogolen do kono. Ka felaseenw dan-fara, ka u suguya ni u jeci fo.

bawo, kasoro, k'a soro, ni, nka, ola, sabu.
9. A' ye felaseenw jini nin Masalabolo in kono k'u suguya fo.

Donsoya

co! kiriki sanki ani jinewoyo! kontoron ni saane!

Mosi sogolon! naare! Sinboden, balakulanjan! Tabonka!

Dafila cibaga ni mone te kun, n dara o la. Donso min be dajɛ nɔfɛ, ce labennen don. A be k'a foofo furatu koro, i ko miniyandonso; npalan be a kere la, dafila be a bolo. Donsokɛ be dajɛ min fana ko, o te sogo gansan ye. A nama ka bon haali, nka nte-fara-kola ye nana ye. He! nana fila benyoro lankolon te.

Negeden ma si tige sogoba in na, bawo do be do don do te o don. Karamogo Sinbo ko: wa ne fana ko dudadu. A tigera ko a te tugu fo a kera donkokele ye.

Felasanw walanwalancogow.

Yaasa k'a don felasen hake min be kumasen kono, a wale hake be jini k'a don, ka tiiri kelen ci u koro. Wale hake be ben felasen hake ma.

Wh = fh

Yaasa ka felasen sirilen hake don, sirili tugulan hake be jini kumasen kono. Sirili tugulan hake be ben felasen sirilen hake ma.

st = fs

Felasanw be danfara ni ngelew ye (korosew), kumasen kono.

*A y'i ko **walasa a be lafiya.***

Felasanw be se ka walanwalan nin cogo in na:

1. Felasen nana

Felasan nana be a danma. O cogo la a te se ka walanwalan. Tuma dow la felasen nana fila be se ka seben ka da jogon kan. O la kelen be se ka dulon kelen na. O cogo la walanwalanni be se ka ke.

2. Felasen dorogolen

Felasanba ni felasen sirilen taalan ye jogon ye, felasen dorogolen kono.

Ni felasen sirilen be walanwalan, a suguya be fo, tugulan min be a bango o be jira, kasoro k'a joci fo.

Felasanw be walanwalan katimu kono, i n'a fo u be se ka walanwalan ni katimu te.

Misaliw: ka nin felasenw walanwalan:

Misi be were la

Misi be dumuni ke a te bonya.

K'a soru wari tun be n bolo, n teriw tun ka ca.

A ye doni ta fo k'a a kan mugu.

jaabi:

Misi be were la: danma felasen nana.

Misi be dumuni ke: felasen nana Folo.

a te bonya: felasen nana filanan. A dennen be folo la k'a fongonko jira walima kodon.

K'a soru wari tun be n bolo: felasen sirilen. A sirilen don felasenba la ni k'a

soro ye. A be felasenba wale dafa, k'a ketuma jira.

n teriw tun ka ca: felasenba, felasen kelen dulonnen be. a la ka a ka wale ketuma jira.

A ye doni ta: felasenba, felasen kelen dulonnen don a la ka a ka wale nokun jira.

Fo ka a kan mugu: felasen sirilen. A tugulen don felasenba la ni Fo ye. A be felasenba wale dafa k'a nokun jira.

Dege-degliw

1. A'ye nin felasenw walanwalan, walanwalancogo fila bee la.
  - a. *Nene bonyara fo n ye finetiriw bee datugu.*
  - b. *Sosoli be tiganinkurun de ma, so ta ye kenekanko ye.*
  - c. *Faantan dusuba, i nesumadon de fora i ye.*
  - d. *Ni san nana sunsun be den; ni san ma na sunsun be den; kocemasunsun ani bacemasunsun.*
  - e. *Taa n ka ci la sanni wulu ka Ntaraba don !*
  - f. *A to, n te a to, n'a tonna i koro, i kelen be a ce.*
2. A'ye kumasen dorogolen fila soro a'ye ye. Ka felasenw walanwalan.
3. A'ye nin masalabolo felasahw walanwalan.

Baroda la

Tuma min na an tun sigilen be jiriba suma na, baro dabora. Ngolo be ka kuma fo a be kabakaba. Sosoli wulila ka jo. Ngolo ko o la: «A' y'a haki-lisigi ka kuma, jamalakuma te ke ni dusu ye. O folen min ke, mogo caman maloyara, bawo a mana ke cogo o cogo, do be do don do te o don.

Ni san tinena jate te kalo la, n'o te jinni tun be se ka Ngolo soso dugu in kono baroda la. A be fo ko fentigi dalaban kennen don.

Composition: Sahélienne BP. E 352 Tél: 23 14 29

Achévé d'imprimer: Novembre 1997

Dépot Légal: Bibliothèque Nationale

Copyright: La Sahélienne. Tous droits réservés

Mahamadu Konta banga Bamako san 1957. A ye morikalan ke a dogomani (bulonkonokalan), ka kurane jigin; ka madarasa kalan fana ke. San 1967 a donna lakoli na Hamudalayi pilato la. A ye lakolikaramogoya kalan ke ENSec la Badalabugu. San 1983 a ye baara damine ka San, Dili, Joliba, Baginda ni Bamako ke. San 1995, lakolikaramogoya a ka kalansoba min be wele ENSup a ye kalan damine yen. Fasokanw yiriwali ton min wele «Kalan Mali» o jutigebaga n'a nemogoba don.

Mahamadu Konta ka gafe foto bora san 1995, Npalan, poyigafe don. Bamanankan Maben Kura ye filanan ye. San caman kera gafe in sebenni n'a labenni na Saheliyeni na walasa a be ke karamogow ni kalandenw sago ye.